

מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל חברה ונוער

חוקרים צעירים

ח"ץ

תהליך העבודה - חוברת הדרכה

צוות היגוי:

שלמה ונטורה - מנהל תחום מורשת יהדות ספרד והמזרח.
משה זעפרני - מפקח ארצי תחום מורשת יהדות ספרד והמזרח בחינוך הממלכתי.
ד"ר יצחק יצחקי - מפקח ארצי תחום מורשת יהדות ספרד והמזרח בחינוך הממלכתי דתי.
אריאלה ישראלי - מפקחת ארצית על חטיבות הביניים.
שרה כהן - מנחה ארצית במורשת יהדות ספרד והמזרח.
שירה אוחיון - מנחה ארצית במורשת יהדות ספרד והמזרח.
מרדכי תפארת - ראש תחום מורשת מחוז מרכז.

כתיבה:

צוות מטה תחום מורשת יהדות ספרד והמזרח: **שלמה ונטורה**, **משה זעפרני**, **שירה אוחיון**, **שרה כהן**, **גיורא פוזילוב**, **אסתר קנקה** - שקלים.

עריכה:

שירה אוחיון
עמליה לואין

ייעוץ אקדמי

ד"ר איילת בנטל

עריכה לשונית:

בלפור חקק

עיצוב והפקה:

משה סיטבון

תודתנו והערכתנו לראשי תחום מורשת במחוזות

חנה לדרמן, רבקה גלבשטיין, מרדכי תפארת, גבי לובטון, חנה שוורץ, נילי פורמן

תודה חמה לכל מנחי מורשת והמחנכים שהפעילו הלכה למעשה בכל מערכת החינוך ברחבי הארץ.

®

כל הזכויות שמורות למינהל חברה ונוער משרד החינוך-תחום מורשת יהדות ספרד והמזרח

התשנ"ט 1999

הדפסה שניה התשס"ג 2003

5	..... דבר סמנכ"ל משרד החינוך ומנהל מינהל חברה ונוער
6	..... מבוא
8	..... רציונל התוכנית
12	..... מודל לכתיבת עבודת החקר
16	..... אני ומשפחתי
21	..... איסוף מקורות (תרשים)
22	..... כלים לאיסוף מקורות ראשוניים
28	..... ריאיון פתוח
34	..... כלים לאיסוף מקורות משניים
36	..... הקהילה שלי
47	..... ספר היישוב
56	..... הדרכה בסיסית לכתיבת עבודת חקר

משרד החינוך מינהל חברה ונוער

למחנך, למורה, למדריך ולתלמיד,

התכנית ח"ץ (חוקרים צעירים), פרי יוזמתנו הברוכה של תחום מורשת יהדות ספרד והמזרח, הוכנה במסגרת מפעל חינוכי-חברתי להעמקת חקר קהילות ישראל על ידי בני הנוער היהודי בארץ ובתפוצות.

תכנית זו באה לעודד את הלימוד והעיון ולפתח את היצירתיות בנושאים הקשורים למורשת יהדות ספרד והמזרח ולמורשת קהילות ישראל בכלל. היא מציגה בפני הנוער אתגר - לחקור את מורשתם המשפחתית והקהילתית מהיבטים שונים - היסטוריים, חברתיים, ספרותיים, הלכתיים ואומנותיים.

התכנית תורמת ליצירת גשר תרבותי בין בני נוער בארץ ובתפוצות, גשר המושתת על מכנה משותף של ידע על קהילות ישראל ומורשתן התרבותית, תוך העמקת ההיכרות עם הערכים הלאומיים, הדתיים והאנושיים של עם ישראל לדורותיו.

אני מקווה כי הח"ץ יפגע היטב במטרות שאליהן כוון.

בברכה,

אברהם עודד כהן

סמנכ"ל משרד החינוך ומנהל מינהל חברה ונוער

תחום מורשת יהדות ספרד והמזרח במינהל חברה ונוער במשרד החינוך מציג בפניך מפעל חינוכי חברתי ערכי להעמקת חקר קהילות ישראל ולהנחלת ערכי מורשת קהילות אלה בקרב בני הנוער באמצעות תהליך של עבודת חקר.

מטרות ערכיות ולימודיות

1. לעודד בקרב בני הנוער את החקר והלימוד של נושאים הקשורים למורשת קהילות ישראל וחכמיהן בכלל, ולמורשת יהדות ספרד והמזרח בפרט וליצור עתודת חוקרים לאקדמיה בנושאים אלו.
2. להגביר את מודעותו של הפרט להגדרת זהותו האישית באמצעות חשיפת שורשיו המשפחתיים והקהילתיים, כדי שיוכל לראות עצמו כחוליה בשרשרת הדורות.
3. לחשוף בפני התלמיד את המקורות התרבותיים המשותפים לנו ואת תרומתם להמשך קיומנו הלאומי במדינת ישראל.
4. לחזק את הקשר בין התלמידים לקהילתם, לעודד אותם להיות מעורבים בה ולפעול למענה.
5. לסייע לתלמיד/ה להתמודד עם החיים בחברה ישראלית רב-גונית, לטפח בקרב בני הנוער סובלנות לשונה ולאחר וללמדם להתייחס בכבוד לכל אדם.
6. לסייע לתלמיד/ה להתמודד עם תחושת הזרות שבין התלמידים העולים לוותיקים ולהביא ליצירת רב-שיח בין בני נוער ישראלים לבין בני גילם העולים.
7. ליצור מסגרת חינוכית חברתית משותפת לבני הנוער בארץ ובתפוצות, בבחינת **עם אחד וגוונים רבים לו**.
8. להקנות לתלמידים מיומנויות לכתובת עבודת חקר בדיסציפלינות השונות עד לרמה אקדמית, ולעודד את התלמיד/ה ליצירתיות ולחשיבה עצמאית וביקורתית.

תכנית ח"ץ נוסתה החל משנת 1998 במערכת החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי בקרב עשרות אלפי תלמידים מכל רחבי הארץ. בעקבות המשובים שהתקבלו מהשטח גובשה התכנית בנוסח העכשווי שלה.

**בברכת עבודה פורייה ומהנה
שלמה ונטורה
מנהל תחום מורשת**

ניתן למצוא את אוגדן ההפעלות ואת חוברת ההדרכה לתהליך העבודה של ח"ץ באתר מינהל
חברה ונוער בכתובת: <http://noar.education.gov.il>

לקבלת פרטים נוספים ניתן לפנות בכתובת:

תחום מורשת יהדות ספרד והמזרח במינהל חברה ונוער

משרד החינוך

בניין לב רם

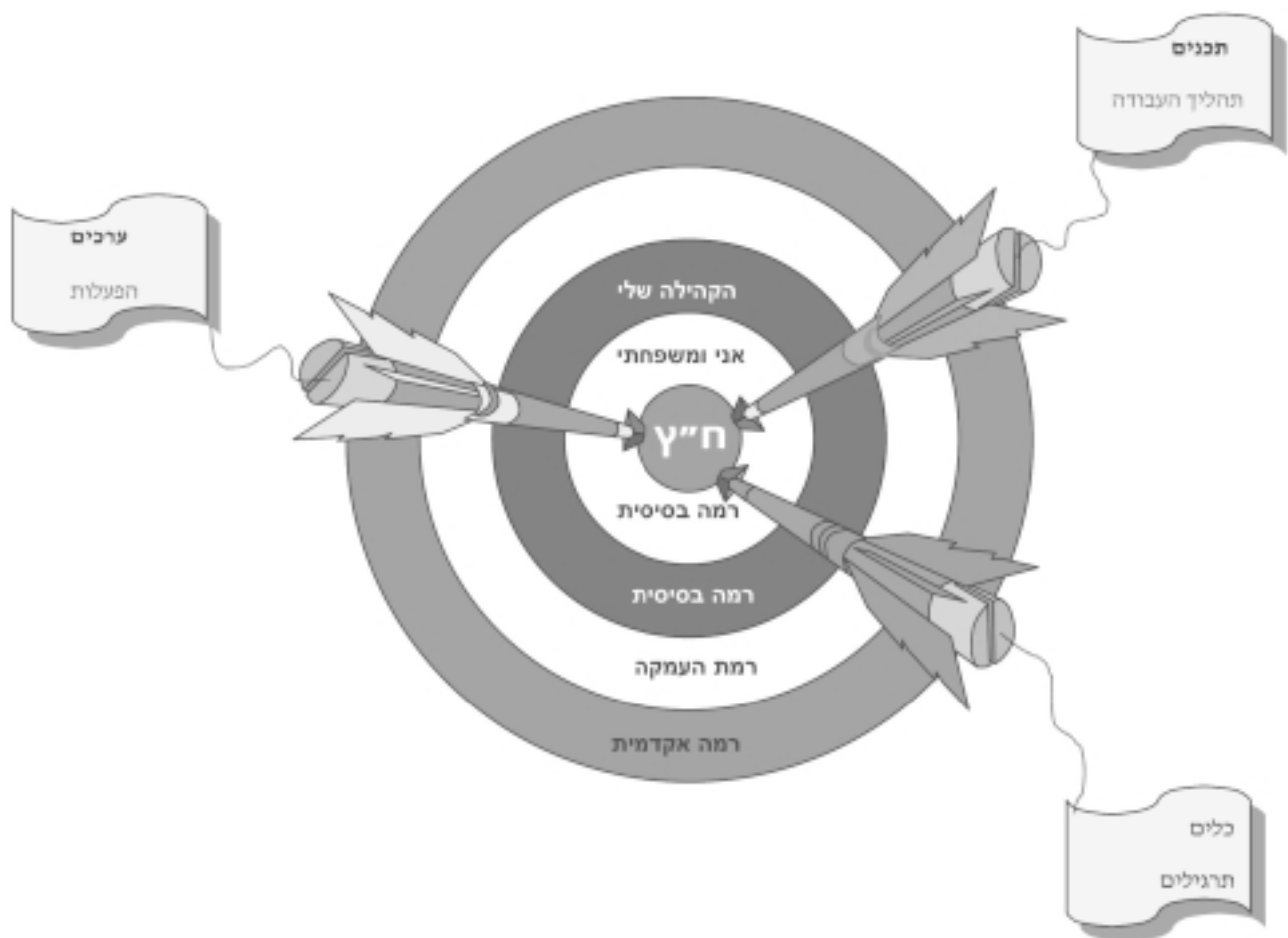
דבורה הנביאה 2

ירושלים

מיקוד: 91911

טל'. 02-5603164

חוקרים צעירים: רציונל התוכנית

מבנה התכנית

תהליך העבודה בתכנית ח"ץ מתבצע בשלושה שלבים, כאשר בכל שלב מתבקשים התלמידים לכתוב עבודה ברמת חקר אחרת:

- שלב א' - רמה בסיסית: תלמידים בכיתות ז - ט
- שלב ב' - רמת העמקה: תלמידים בכיתות ט - י
- שלב ג' - רמה אקדמית: תלמידים בכיתות י"א - י"ב

בחוברת ההדרכה לתהליך העבודה מוגשות הצעות והנחיות להדרכת התלמידים בכתיבת עבודות החקר בשלוש הרמות המוזכרות לעיל. הצעות אלו הן הצעות מודולריות הפתוחות לבחירתו של המחנך, המורה והתלמיד.

הפעלות ותרגילים

לחוברת ההדרכה לתהליך העבודה נלווה אוגדן הפעלות ותרגילים למדריך, למורה ולמנחה.

האוגדן כולל:

א. הפעלות: הפעלות חינוכיות ערכיות וחברתיות לתלמידים בנושאים שונים ומגוונים: בירור ערכים, שאלות של זהות ושייכות, ובנושאים כלליים העולים מתוך תכנית ח"ץ.

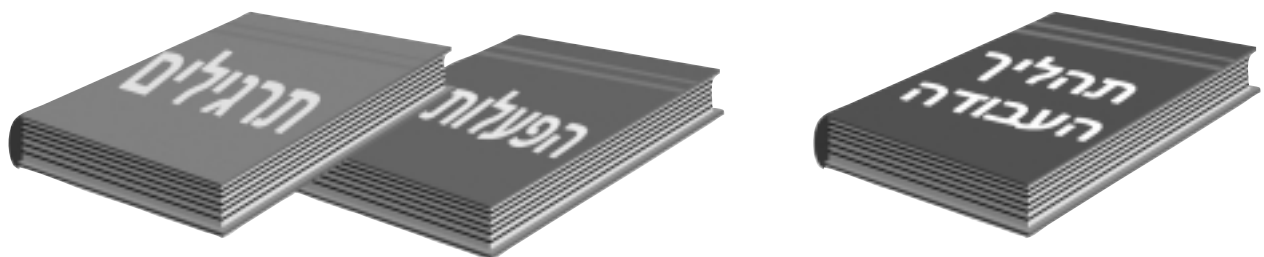
אוגדן הפעלות נע על שלושה מישורים:

1. המישור הלימודי: תכני מורשת
2. המישור הערכי והחברתי: הפעלות
3. המישור המחקרי: כלים ושיטות מחקר

ב. תרגילים: תרגילים בשיטות מחקר שונות בהתאם לרמות השונות.

ג. ביבליוגרפיה מוערת.

תוכנית ח"ץ - חוברות ועזרים

רמה בסיסית

אוכלוסיית היעד: כיתות ז' - ט'

א. "אני ומשפחתי"

הנחיות לכתיבת עבודת חקר אישית בנושא "אני ומשפחתי". נושא זה מקיף את תולדות משפחת החוקר/ת בעבר ובהווה, תוך כדי שימת דגש על הווי החיים בארץ המוצא והשוואה לחיי המשפחה כיום.

תהליך חינוכי זה ילווה בהפעלות חווייתיות ורגשיות רלוונטיות מתוך "אוגדן הפעלות ותרגילים לתכנית ח"ץ". עבודות החקר וההפעלות בנושא "אני ומשפחתי" יקרבו את החוקרים הצעירים להבנת החשיבות של חשיפת שורשיהם האישיים והמשפחתיים ויגבירו את מודעותם להגדרת זהותם האישית ולמקומם כחוליה בשרשרת הדורות.

ב. "הקהילה שלי"

הנחיות לכתיבת עבודת חקר אישית ו/או קבוצתית תחת הכותרת "הקהילה שלי". חשוב להבהיר כי במושג 'קהילה' אין הכוונה לחקר קהילת המוצא של הורי הכותב בלבד. המושג 'קהילה' עשוי להתייחס גם לקהילה (יישוב) שבה חי התלמיד בהווה (קהילת מקום), או לקהילת בית-הספר, או לקהילת עניין כלשהי.

זאת ועוד: במסגרת נושא זה ניתן גם לכתוב על מגוון נושאים נוספים הקשורים לקהילה כגון: כתיבת עבודה אישית על גדולי ישראל ויצירותיהם, אישים שהשפיעו על חיי הקהילה, מפעל העלייה וההתיישבות וכו'.

ג. "ספר היישוב"

לחלופין, מוצע לתלמידים לעסוק בחקר קהילת מקום - הקהילה שבה הם חיים בהווה. דהיינו: התלמידים יחקרו בעיון ובהרחבת היריעה את השכונה/ היישוב/ הקיבוץ שלהם ויעבדו בקבוצות על הכנת "ספר היישוב", שיספר את סיפורו של המקום שבו הם גרים כיום, על היבטיו השונים.

אנו ממליצים לתלמידים על הכנת "ספר היישוב" כשלב שלישי, לאחר שעסקו בחקר קהילת המוצא שלהם, או כל קהילה אחרת בעבר. חקר הקהילה בעבר ישמש להם כאב טיפוס לחקר קהילתם בהווה, אולם ניתן לעבור ישירות מהשלב הראשון ("אני ומשפחתי") ל"ספר היישוב", שכן זוהי יחידה עצמאית העומדת בפני עצמה.

תהליך הכתיבה בנושא "הקהילה שלי" או "ספר היישוב" מבוסס על כתיבת עבודת חקר אישית, ולאחר מכן על עבודה בקבוצות שיחקרו ויתעדו היבטים שונים של הקהילה או היישוב.

תהליך חינוכי זה ילווה בהפעלות חווייתיות, אשר ידגישו בפני החוקרים הצעירים את החשיבות של כל

פרט בקבוצה, את השייכות של הפרט לכלל ואת הקשר והמחויבות של החוקרים הצעירים הן לקהילתם, והן לחברה הישראלית.

רמת העמקה

אוכלוסיית היעד: כיתות ט'-י'

תלמידים אשר כתבו בכיתות ז'-ח' עבודת חקר ברמה בסיסית על משפחתם ו/או על קהילתם, אנו ממליצים לעודד אותם להרחיב את עבודתם מהשלב הבסיסי לרמת העמקה, או לחלופין לבחור נושא חדש מתחום מורשת קהילות ישראל ולכתוב עליו עבודת חקר ברמת העמקה. למעשה, העבודה ברמה זו הינה עבודת חקר הכתובה על-פי כל אמות המידה האקדמיות.

שלב ההעמקה הינו שלב חשוב מאוד להתפתחותם האישית של התלמידים כחוקרים, והוא מהווה מעין שלב הכנה לכתיבת עבודת הגמר ברמה האקדמית. כמו כן, הוא עשוי להוות נדבך נוסף בחקר מורשת קהילות ישראל באקדמיה.

בחוברת זו מוצעת הדרכה לכתיבת עבודת החקר ברמת העמקה וברמה אקדמית. חשוב לציין, כי מעבר להדרכה זו נדרשת, כמובן, הנחיה אישית צמודה מאנשי אקדמיה, שכן העבודה בשלב זה צריכה להיות בנויה היטב ומבוססת על בדיקה מעמיקה ויסודית של הנושא.

בנוסף לכך, שלב זה ילווה על ידי המורים/המנחים/המדריכים בתרגילים רלוונטים מתוך "אוגדן הפעלות ותרגילים לתכנית ח"ץ". תרגילים אלו יקנו לחוקרים הצעירים כלי מחקר ומיומנויות מתודולוגיות, אשר יסייעו בידם בעבודת החקר וכשירו אותם כעתודת חוקרים לאקדמיה.

רמה אקדמית

אוכלוסיית היעד: כיתות י"א-י"ב

בשלב זה, בני נוער שסיימו בהצלחה את שלב ההעמקה יוכלו לכתוב עבודת גמר בהיקף של ארבע יחידות לימוד לבגרות בנושאים מגוונים מתחום מורשת קהילות ישראל. אישור העבודה יעשה על-פי הנהלים המקובלים במשרד החינוך.

תלמידים מצטיינים יוכלו להשתתף בקורסים רלוונטיים לתחומי עבודתם או בקורסים באקדמיה בתחום מורשת יהדות המזרח וספרד.

לפירוט רציונל תהליך העבודה בתכנית ח"ץ ושלבי העבודה בתכנית, ראה מצגת POWER POINT בתקליטור ח"ץ המצורף לחוברת זו בקובץ: "מבוא ורציונל".

מודל לכתיבת עבודת החקר

תכנון והכנה

- 1. נושא העבודה:** בחירת נושא העבודה הינה צעד חשוב להצלחת הכתיבה. לכן, יש לבחור בנושא הקרוב ללבו של החוקר, על הנושא להיות ברור, ממוקד ותחום. יש להימנע מבחירת נושאים כוללניים. במידה והנושא כללי, יש לקבוע לו גבולות ולצמצם אותו.
- 2. איסוף החומרים והמידע:** האיסוף חיוני בין אם העבודה מתבססת על חומר עיוני הקיים בספריות ובמאגרי מידע ממוחשבים, או על חומר שנאסף מתוך עבודת שדה: ראיונות, תצפיות, סקרים, תיעוד וכדומה.
- 3. ניסוח שאלת החקר:** שאלת חקר הינה הצהרה מנוסחת היטב ובהירות על מה שמעניין את הכותב/ת העבודה, ומצביעה על כיוון החקר של הכותב. שאלת החקר מופיעה בדרך כלל כמשפט שאלה עם סימן שאלה בסופו (לעיתים יכולה להופיע כמשפט חיוני).
- 4. תכנון מערך המחקר:** בחירת **שיטת המחקר והכלים המחקריים** המתאימים לעבודה. הכוונה היא ליצירת מערך חקר, שמפרט את דרכי איסוף הנתונים ואת אופן עיבודם וניתוחם. שיטת המחקר שתיבחר תלויה בתחום הדעת (הדיסציפלינה), שבו בחר החוקר לעסוק ובדרכי האיסוף והעיבוד הנהוגים בו.

מהלך העבודה ותהליך הכתיבה

מבנה עבודת החקר

- א. עמוד שער.
  - ב. תוכן העניינים.
  - ג. מבוא (הצגת נושא החקר ומטרות העבודה, שאלת החקר)
  - ד. סקירת ספרות ורקע תיאורטי.
  - ה. שיטת המחקר: נבדקים, כלים מחקרניים, הליך המחקר.
- 1. נבדקים:** אוכלוסיית המחקר – כיצד נבחרה? מי הם הנחקרים (מספרם? גיל? מין? וכיו"ב)? יש לציין את כל המשתנים החשובים לצורך המחקר. אם מדובר בעבודה עיונית יש לפרט את הטקסטים שייבחנו בעבודה.

- 2. כלים מחקרניים:** הצגת הכלים לאיסוף נתונים, שבהם נעשה שימוש במחקר. על מה הסתמך

החוקר? פירוט של ריאיונות, תצפיות, סקרים, ניתוח מסמכים, תמונות, חפצים וכיו"ב.

3. הליך המחקר: תיאור מפורט של אופן השימוש בכלי המחקר ופירוט לוח הזמנים; היכן? מתי? איך? לדוגמה: הריאיונות נערכו בבית הנחקרים בשעות הערב הוקלטו ברשמקול ותועדו במצלמת ווידאו.

1. תיאור הממצאים: הממצאים מובאים לפי הסדר של שאלת המחקר. כל ממצא ילווה בציטוט ו/או בתוצאות סטטיסטיות ויפנה לנספח שבו נמצא המידע המלא.

2. מסקנות ודיון: בדיון עונה החוקר על שאלות המחקר: תחילה מציגים את הממצא עצמו בקצרה, אחר כך מקשרים אותו לתיאוריה, בניסיון להסביר אותו ובסוף מוסיפים את הפרשנות האישית של החוקר עצמו ואת המסקנות העולות מתוך הממצאים.

3. סיכום: מדגיש את הנקודות החשובות שעלו במהלך העבודה, מבהיר את מגבלות המחקר וכולל גם הצעות למחקרי המשך.

4. ביבליוגרפיה: ציון המקורות שנעשה בהם שימוש בעבודה על פי כללי ציון ביבליוגרפי מדעי.

5. נספחים: בנספחים יצורפו טבלאות, גרפים, ראיונות; תצפיות, מסמכים וחומרי הגלם שעליהם מתבססים ממצאי עבודת החקר. הנספחים יופיעו כשהם ממוספרים וערוכים לפי סדר הגיוני.

הצגת תוצרי עבודת החקר

מודל החקר שהוצג לעיל הינו מסלול המכוון להגשת עיונית כתובה/מודפסת בעלת אופי כמותי, איכותי או עיוני. ניתן כמובן לבחור במסלולי חקר נוספים.

למשל: עבודה משולבת **מולטימדיה**, עבודה משולבת **אינטרנט** המלווה בהקמת אתר, הפקת סרט תיעודי על נושא העבודה וכדומה. להרחבה על תהליך העבודה ואופן ההערכה במסלולי החקר השונים מומלץ לפנות לספר: **הזמנה לחקר** (התש"ס, 1999) מט"ח, המחלקה לאוריינותחברה ותרבות, בשיתוף עם משרד החינוך, הפיקוח על עבודות הגמר.

קריטריונים להערכה ולבחירת עבודות ח"ץ מצטיינות

הקריטריונים לשיפוט יתבססו על מודל כתיבת עבודת החקר.

1. **בחירת הנושא:** נושא ממוקד ומוצג בבהירות.

2. **תוכן והבנה:** עומק, הרחבה, עושר רעיוני, התמצאות מלאה בנושא, הבעת עמדה בצורה בהירה ומובנת, עקיבות, הגיון ושיטתיות, הבחנה בין עיקר לטפל, השוואה, ניתוח ועימות מקורות, מקוריות ויצירתיות.

3. **המבנה:** העבודה כתובה וערוכה בהתאם לכללי המחקר הכתיבה המקובלים לפי סגנון העבודה

שבח/ה התלמיד/ה (עבודה עיונית, תיאור אישי, רשמים, תעודות, סרט וידאו, עבודה משולבת אינטרנט, מצגות וכו'). בעבודה משולבים מקורות ראשוניים ומשניים הנוגעים לנושא.

שיטות מחקר

אנו מבחינים בשלושה סגנונות עיקריים של מחקר אקדמי-מדעי:

א. מחקר כמותי.

ב. מחקר איכותי.

ג. מחקר עיוני.

מחקר כמותי:

- **נקודת המוצא** של מחקר זה היא מתוך חומר עיוני ותיאוריות. כלומר, התיאוריה או ההשערה שמבוססת על תיאוריה מסויימת היא נקודת המוצא להסברת התופעה.
- **שאלת המחקר** תבדוק יחסים בין שני משתנים או יותר, בקרב מספר גדול של נבדקים, לצורך אישוש או הפרכה של ההשערה או התיאוריה. לדוגמה: מהו היחס בין הטמפרטורה לנפח? מה השפעת השריפה על הצומח בחורש?
- המחקר הכמותי בנוי בצורה שיטתית: נעשית בדיקה כמותית של "לפני" ו"אחרי". **הכלים** נקבעים מראש והם מודדים את התופעה במונחים מספריים. דוגמאות לכלי מדידה כמותיים: ניסוי, שאלון, סקר ודגימה.
- לאחר איסוף הנתונים נעשה שימוש בשיטות **ניתוח** מתימטיות וסטטיסטיות. ניתוח זה אמור לענות על ההשערות שהעלה החוקר מתוך התיאוריות. התוצאות שהתקבלו חותרות לשקף אמת אובייקטיבית.

מחקר איכותי:

- **נקודת המוצא** של המחקר היא השדה, כלומר החוקר יוצא לחקור מתוך שאלה, שמעניינת אותו ומבוססת על ניסיונו האישי. התיאוריה נבנית, מתגבשת ונבדקת לאורך כל מהלך המחקר והיא משמשת להסבר התופעה בדיעבד.
- **שאלת המחקר**, לרוב אינה בודקת יחס בין משתנים. היא מתארת תופעה או התנסות אנושית ומנסה להבין את משמעות ההתנהגות האנושית, או למצוא נורמה תרבותית.
- **הכלים** נקבעים במהלך העבודה ומתמקדים בחקר מקרה, או בסיפור חיים מסוים. איסוף הנתונים נעשה בעזרת תצפיות, ריאיונות, ניתוח תוכן וכדומה.
- דרך **ניתוח** הנתונים שונה מזו של המחקר הכמותי: במחקר איכותי יש נטייה לסובייקטיביות, ושאיפה לנסח אמת מתוך ניסיון אישי והסתכלות בתופעה מבפנים. החוקר נוטה יותר לפרשנות מאשר להסבר התופעה.

מחקר עיוני:

- המחקר העיוני, בניגוד לשתי צורות המחקר הקודמות שהוצגו: הכמותי והאיכותי, איננו מחקר שדה. איסוף הנתונים לא נעשה בשדה. הנתונים נמצאים בטקסטים וברעיונות הנחקרים (הם ה"נבדקים").

- **שאלת המחקר** של עבודה עיונית בודקת לרוב השערה של החוקר, וכלי המחקר של עבודה זו הם פרי חשיבה של החוקר (מיונים שונים, בניית מודלים, מיפוי וכו').
  - המחקר מתבסס על מקורות שנקבעו מראש לצורכי אותו מחקר: מקורות היסטוריים, יצירות ספרות ואמנות, מאמרים וספרים עיוניים.
  - המחקר העיוני מתחלק לשני סוגים עיקריים:
    1. **מחקר עיוני היסטורי:** מעקב לאורך שנים בציר הזמן, או התמקדות בתקופה מסוימת.
    2. **מחקר עיוני פילוסופי:** ניתוח או הבהרה של מושגים.
- לסיכום, ההבדלים בין הסגנונות השונים של המחקר, שהוצגו לעיל, נובעים מתפיסות שונות של המציאות החברתית, ומשימוש בכלים שונים לאיסוף נתונים. הגישה הרווחת במחקר כיום היא שילוב בין סגנונות המחקר השונים.

יש לזכור! על כל עבודת חקר להיכתב על פי הכללים הנהוגים בתחום המחקר, וזאת ללא הבחנה בין הסגנונות. בכל אחד מסוגי עבודת החקר יופיעו המרכיבים שהוצגו במודל לכתיבת עבודת החקר.

עבודת חקר בנושא "אני ומשפחתי"

תהליך העבודה

- שלב א: איסוף מקורות ראשונים ומשניים
- שלב ב: בחירת נושא והכנת ראשי פרקים
- שלב ג: הצלבת מקורות וכתיבת העבודה
- שלב ד: רישום הביבליוגרפיה
- שלב ה: הצגת העבודה בתערוכה

נספחים - כלים לאיסוף המקורות הראשוניים בהליך החקר

- תחקיר בנושא "ההיסטוריה שלי"
- ריאיון פתוח
- סקר
- תצפית
- חקר חפצים

מורים, מדריכים ותלמידים יקרים,
בשעה טובה החלטתם להצטרף לתהליך כתיבת עבודה במסגרת התכנית החינוכית ח"ץ
(חוקרים צעירים).

זיכרו! העבודה צריכה להיות בנויה היטב ומבוססת על בדיקה מעמיקה ויסודית של הנושא, על פי מודל
כתיבת עבודת החקר, שהוצג לעיל במבוא:
שלב א - איסוף המקורות: 1. מקורות ראשוניים.
2. מקורות משניים.

שלב ב - בחירת נושא והכנת ראשי פרקים.

שלב ג - כתיבת העבודה.

שלב ד - רישום הביבליוגרפיה.

שלב ה - הצגת העבודה בתערוכה קבוצתית.

כדי שתתקבל תמונה מקיפה ומעמיקה של המשפחה יש לעודד את התלמידים להשתמש במקורות רבים ומגוונים ככל האפשר. עבודה המבוססת על מקורות ראשוניים רבים הנה מקורית, בעלת חידושים ותורמת לידע.

מקורות ראשוניים:

● תחקיר בנושא "ההיסטוריה שלי".

בשלב זה יבצעו התלמידים תחקיר ראשוני בהתאם לשאלון המוצע להלן (תחת הכותרת "תחקיר בנושא ההיסטוריה שלי"). תחקיר זה יקיף את כל תחומי החיים של משפחת התלמיד בעבר ובהווה, בתחום חיי הפרט והכלל, בהתאם לנושאים ולשאלות המפורטות בשאלון שלהלן. מטרת התחקיר היא לתת לתלמידים מידע בסיסי, שבעזרתו יוכלו להעמיק את עבודתם בנושא מסוים. רצוי להדפיס את ממצאי התחקיר ולשמור אותם על תקליטון או תקליטור.

● ריאיון פתוח

בשלב זה יבחרו התלמידים כראות עיניהם אחד מבני המשפחה שנולד בארץ המוצא, ויקיימו עימו ריאיון פתוח. ריאיון זה, בניגוד לתחקיר הבסיסי, הינו ריאיון איכותי. היינו: השאלות בריאיון זה, להבדיל מהתחקיר הקודם, הן שאלות פתוחות. בריאיון איכותי כיוון הריאיון אינו ידוע מראש ואינו מוכתב על ידי המראיין, אלא מותווה בהתאם להלך רוחו של המרואיין. תוצר הריאיון יכול להיות כתוב, מוקלט על רשמקול או מצולם בווידיאו, אולם בכל מקרה, יש לתמלל את הריאיון. רצוי גם להדפיס את הריאיון במחשב ולשמור על תקליטון. את החומר המוקלט או המצולם רצוי לשמור לשלב התערוכה.

● חקר חפצים

ראוי לעודד את החוקרים הצעירים לחפש חפץ כלשהו ולחקור אודותיו כחלק מעבודת החקר של המשפחה, או כחפץ בעל משמעות משפחתית / מסורתית / מורשתית / קהילתית מסויימת.

שילוב חפצים בעבודת החקר יכול להיעשות בשתי רמות:

- א. רמה בסיסית: החפץ והמחקר אודותיו משמשים אמצעי נוסף (ולא עיקרי) לתיעוד המשפחה/הקהילה.
- ב. רמת העמקה ורמה אקדמית: החפץ משמש כיסוד מרכזי בחקר המשפחה / הקהילה.

להלן יוצע שאלון לחקר חפצים בשתי הרמות בנספחים ליחידות "אני ומשפחתי" ו"רמת העמקה".

● מוזיאון המשפחה - תערוכת חפצים

בשלב זה יאספו התלמידים תמונות, מסמכים, תעודות, תכשיטים, כלים, בגדים ומוצגים אחרים הקשורים למשפחתם. לכל פריט שנאסף יש לצרף כרטיס, שעליו רשומים פרטים מזהים של הפריט כגון: תאריך, מקום וכיצא בזה. לאחר מכן, ינסו התלמידים להתאים את המוצגים השונים לנושאי עבודתם בשני השלבים הקודמים.

אם יש אפשרות, רצוי לסרוק את התמונות והמסמכים ולשמרם במחשב. את המוצגים האחרים יש לשמור לשלב התערוכה (רצוי שהמורה/המדריך המלווה יארגן גנזך קבוצתי שבו יישמרו המוצגים. מוצגים יקרי ערך יישמרו בכספת).

מקורות משניים (רקע תיאורטי)

● סקירה עיונית על ארץ המוצא

בעוד שהעבודה בשלבים הקודמים היא עבודה עם מקורות ראשוניים, בשלב זה יעבדו התלמידים בעיקר עם מקורות משניים: הם יאספו מתוך ספרות העזר הכללית (אנציקלופדיות, ספרי מחקר, מאמרים, ביבליוגרפיה מוערת וכו') את הרקע הכללי של ארץ המוצא של בן/בת המשפחה שאותו הם ריאינו, וינסו ליצור מעין "תעודת זהות" של ארץ המוצא לפי הנושאים המוצעים להלן: גיאוגרפיה, כלכלה, מבנה המשטר והיסטוריה של המדינה.

התלמידים יאספו מפות ותמונות של ארץ המוצא מתוך ספרים, אינטרנט, אנציקלופדיות ממוחשבות וכיוצא בזה, וישלבו אותן בתוך הקטעים הרלוונטיים.

● סקירה קצרה על תולדות היהודים בארץ המוצא

בשלב זה יכתבו התלמידים סקירה כללית על חיי היהודים בארץ המוצא מראשית התיישבותם בארץ זו. על התלמידים להשתדל לכלול בסקירה זו נושאים שעלו בתחקיר הראשוני שביצעו כגון: תעסוקות היהודים בארץ המוצא, החינוך, מוסדות הקהילה וכיוצא בזה.

גם כאן רצוי שהתלמידים יאספו תמונות ומסמכים על חיי היהודים בארץ המוצא מתוך ספרים, אינטרנט, אנציקלופדיות ממוחשבות, מוזיאונים ויוצא בזה. התלמידים ישלבו את החומר בתוך הקטעים הרלוונטיים בעבודתם.

הכנת ראשי פרקים

בשלב זה יקראו התלמידים את כל החומר שנאסף בידיהם מתחילתו ועד סופו, יבחרו נושא ממוקד ומצומצם לחקר ויכינו ראשי פרקים לפי סדר הגיוני כלשהו. מומלץ לחלק את ראשי הפרקים לפי סדר כרונולוגי (לדוגמה: החיים בארץ המוצא, עלייה והתיישבות בארץ, החיים של המשפחה כיום), או לפי סדר נושאי מסוים (לדוגמה: המצב הכלכלי של משפחתי בארץ המוצא, החינוך בארץ המוצא, חיי הרוח והתרבות וכיוצא בזה).

הצלבת מקורות וכתירת העבודה

בשלב זה יעשו התלמידים סינתזה בין כל חלקי העבודה ויבחנו בראייה מקיפה את כל החומר שנאסף: מקורות ראשוניים מול מקורות משניים וכיוצא בזה.

בסיום איסוף החומר ישוו התלמידים את המקורות העומדים לרשותם: יש לבדוק האם המידע כתוב באיזון ובאובייקטיביות, האם הדברים הם הערכות, תעמולה או דברים שיש להם בסיס, האם העמדות המובעות במקורות מנומקות כראוי ומהם המקורות שעליהם הסתמך המחבר. יש לנקוט זהירות יתר בבדיקת המקורות הראשוניים, במיוחד כשמדובר במקורות הנובעים מספרי זיכרונות, מריאיונות בעל-פה, ממקורות עיתונאיים וכדומה. הללו נגועים בדרך כלל בחוסר אובייקטיביות. במקרים כאלה יש להעמיד מולם מקורות אחרים (ראשוניים או משניים) ולערך השוואה ובדיקה, היינו: הצלבת מקורות.

לאחר מכן, יכתבו התלמידים את העבודה בהתאם לראשי הפרקים שהוכנו, תוך שילוב החומר החזותי והמסמכים שנאספו.

בפרק המבוא יובא הרקע הכללי של ארץ המוצא. בפרק הסיכום יובאו מסקנות התלמידים וסיכום התהליך שעברו בעבודה זו.

רישום הביבליוגרפיה

ברשימה הביבליוגרפית יש לכלול את כל המקורות שבהם השתמשו התלמידים בגוף העבודה. יש לסדר את הרשימה על פי סדר האלפבית.

רצוי להפריד גם בין המקורות השונים: ראשית יש לרשום את המקורות הראשוניים, ורק אחר כך יש לפרט את המקורות המשניים.

הצגת העבודות בתערוכה

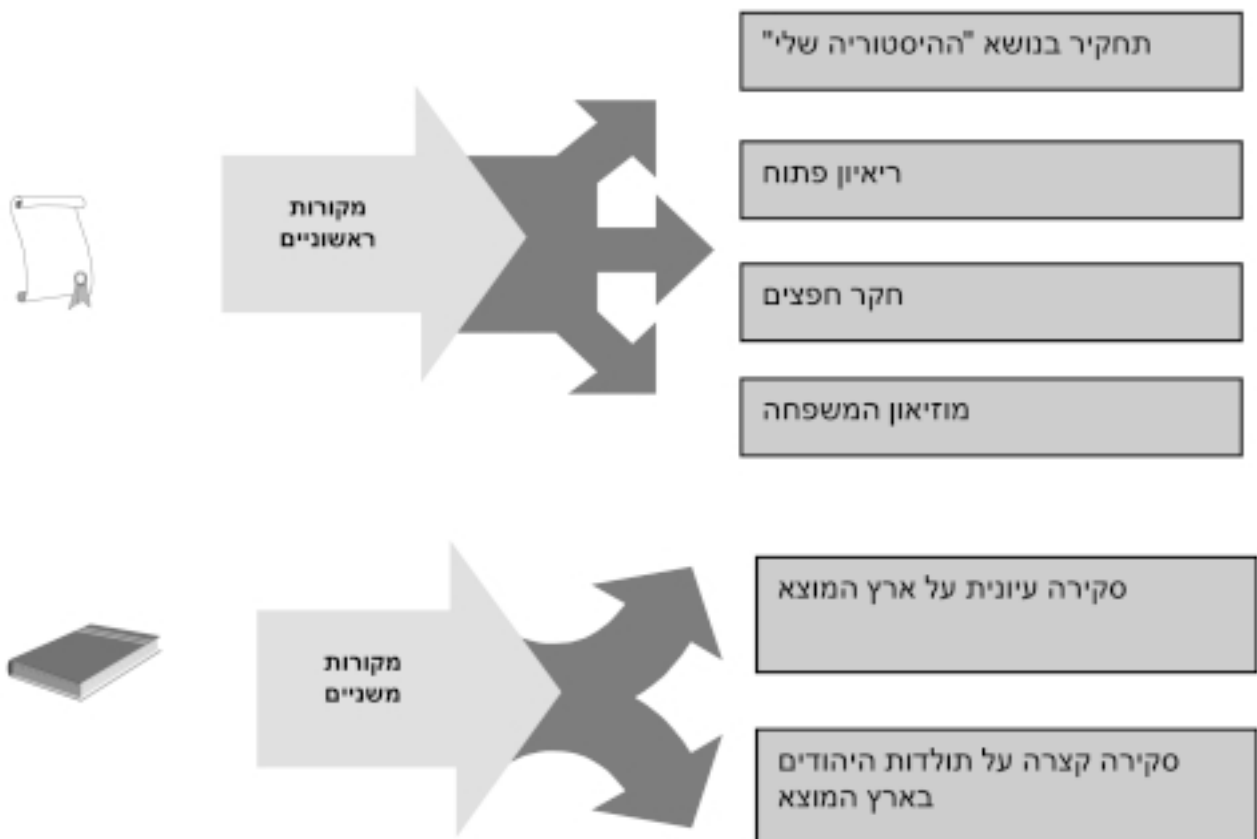
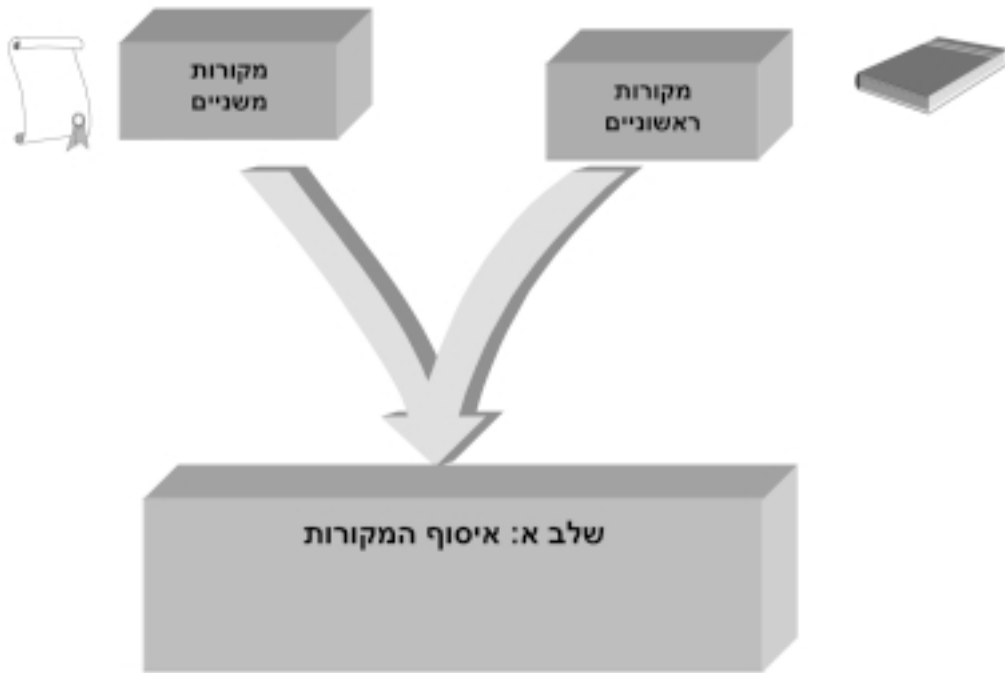
בשלב זה יערכו התלמידים תערוכה קבוצתית של עבודותיהם ושל המוצגים שנאספו במהלך העבודה. לתערוכה יוזמנו הורים, מחנכים ואישי ציבור.

בעת הכנת התערוכה ניתן לחלק את התלמידים לקבוצות, בהתאם לארצות המוצא של משפחותיהם, וכל קבוצה תציג תעודת זהות של ארץ המוצא שנאספו. מומלץ גם לייחד פינה לחפץ או לפריט לבוש מסוים המשותף לכל הקבוצות במטרה להדגיש את השונה והשווה בכל קהילות ישראל.

על רקע התערוכה יציגו התלמידים את עבודותיהם בפני האורחים ויספרו על החוויה שעברו במהלך עבודתם. בהצגת העבודות ניתן לשלב גם את ההורים ואת בני המשפחה, שיספרו על חלקם בתהליך העבודה.

לפירוט שלבי העבודה ואפשרויות שונות בחקר המשפחה בשילוב כלים מידעניים, ראה מצגת POWER POINT בתקליטור ח"ץ המצורף לחוברת זו בקובץ: "אני ומשפחתי".

"אני ומשפחתי": איסוף מקורות

תחקיר בנושא "ההיסטוריה שלי"

אני - תעודת זהות

אני

- שם פרטי:
- מקור השם ומשמעותו:
- שמות נוספים:
- שם חיבה:
- שם המשפחה:
- שנת לידה:
- משקל בלידה:
- מקום הלידה:
- שנת עלייה לארץ:
- מקום המגורים כיום:
- מין:
- גובה:
- משקל:
- תיאור חיצוני (צבע עיניים, צבע שיער, צבע העור וכו'):
- שפות דיבור / קריאה:
- תחביבים:
- השכלה ומוסדות לימוד:
- קורות חיים:

אמי

- שם פרטי:
- שם משפחה לפני הנישואים:
- מקור או משמעות שם המשפחה:
- ארץ המוצא:
- עיר ההולדת:

● שפות דיבור/קריאה:

● שנת לידה:

● שנת עלייה:

● שם הסבא:

מקום הולדתו: שפות:

● שם הסבתא:

מקום הולדתה: שפות:

אבי

● שם פרטי:

● שם משפחה:

● מקור או משמעות שם המשפחה:

● ארץ המוצא:

● עיר ההולדת:

● שפות דיבור / קריאה:

● שנת לידה:

● שנת עלייה:

● שם הסבא:

מקום הולדתו: שפות:

● שם הסבתא:

מקום הולדתה: שפות:

● שמות האחים:

● שמות האחיות:

● גיל:

● מקום ההולדת:

תחקיר על ארץ המוצא של בן / בת הזוג

מקום המגורים בארץ המוצא:

● תארו/י את מקום המגורים ואת הנוף בארץ המוצא.

● האם הוקצתה ליהודים שכונה נפרדת בעיר מגוריך?

● האם גרתם בבית פרטי או שכור?

מצב כלכלי:

- מה היה המצב הכלכלי של המשפחה בארץ המוצא?
- מה היו התעסוקות העיקריות של בני המשפחה בארץ המוצא?

חינוך:

- אילו מוסדות חינוך היו קיימים בארץ המוצא? לילדים? לגברים? לנשים?
- האם היו מוסדות חינוך מיוחדים ליהודים?
- האם היו מוסדות להשכלה גבוהה?

הילדות בארץ המוצא:

- האם היו קיימים מוסדות מיוחדים לילדים (כגון טיפת חלב, רופא ילדים וכדומה)?
- האם הילדים עבדו (בבית או מחוץ לו)? אם כן מאיזה גיל?
- באלו משחקים שיחקו הילדים בארץ המוצא?
- מה היה יחס המבוגרים לילדים?
- מה היה מקומם של הילדים במשפחה?

מעמד האישה בארץ המוצא:

- כיצד התלבשו הנשים?
- במה עסקו הנשים?
- האם הן למדו?
- מה היה מעמד הנשים בבית?
- מה היה מעמדן מחוץ לבית? האם הן השתתפו בחיים הפוליטיים והציבוריים?

מעמד הזקנים בארץ המוצא:

- כיצד התייחסו אל הזקנים במשפחה ובקהילה?
- האם הם חיו בתוך המשפחה או במוסדות לקשישים?

מוסדות הקהילה היהודית:

- האם הייתה הנהגה יהודית של הקהילה?

- מה היו מוסדות הדת של הקהילה?
- מה היו מוסדות הרווחה והסעד?
- מה היו המוסדות התרבותיים?

יחסים עם השכנים הלא-יהודים בארץ המוצא:

- מה היה יחס השלטון לקהילה היהודית?
- האם היו קיימות תקנות מיוחדות לגבי יהודים?
- האם שותפו היהודים במוסדות העירוניים או הממשלתיים בארץ המוצא?
- האם גויסו היהודים לצבא? האם ידוע לך על יהודים שהשתתפו במלחמות?
- תאר/י את היחסים הכלכליים והחברתיים עם השכנים הלא-יהודים.
- האם היו השפעות בין תרבותיות בתחומי השפה, המוזיקה, האמנות, ההלכה, המנהגים וכדומה.

אישים חשובים ודמויות שהשפיעו על הקהילה היהודית בארץ המוצא:

- מי היו השליטים והמנהיגים היהודים (והלא-יהודים) שהשפיעו על חיי הקהילה?
- צייני/י שמות של רבנים, צדיקים, פייטנים, עיתונאים, סופרים, זמרים, מוזיקאים ואומנים חשובים של הקהילה, והבא/הביאי תיאור כללי של הדמות ופועלה.
- מי היו המשפחות העשירות או החשובות של הקהילה?

מוזיקה ומחול בארץ המוצא:

- מה היה סגנון המוזיקה ששמעו וניגנו בארץ המוצא?
- מהם כלי הנגינה האופייניים לארץ המוצא?
- האם את/ה מכיר/ה שירים עממיים מארץ המוצא?
- מה היה סגנון הריקוד בארץ המוצא?

חיי הרוח בארץ המוצא:

- מה ידוע לך על השירה, הפיוטים, נוסחי התפילה, הספרות וההגות בארץ המוצא?
- תאר את בתי הכנסת של הקהילה.
- האם היו בתי מדרש ושיבות? מה ידוע לך על מוסדות אלו ועל ארגונם?

פתגמים או ביטויים מיוחדים מארץ המוצא:

- מה היו שפות הדיבור בארץ המוצא?
- האם הייתה ליהודים שפה משלהם? אם כן ציין/י מהי.
- האם את/ה מכיר/ה פתגמים, ביטויים, קללות, או בדיחות מיוחדים מארץ המוצא?

שעות הפנאי:

- כיצד נוצלו שעות הפנאי?
- מה היו צורות הביילוי בארץ המוצא?

מאכלים מיוחדים לארץ המוצא:

- מהם המאכלים האופייניים לארץ המוצא?
- האם היו מאכלים מיוחדים ליהודים?
- מהם המאכלים המיוחדים לחגים ולשבתות של הקהילה?

הלבוש האופייני בארץ המוצא:

- מה היה הלבוש האופייני לנשים?
- מה היה הלבוש האופייני לגברים?
- מה היה הלבוש האופייני לזקנים?
- מה היה הלבוש האופייני לילדים?
- האם היה לבוש מיוחד ליהודים השונה מזה של שאר תושבי ארץ המוצא? אם כן, מהו?

מנהגים מיוחדים במעגל השנה ובמעגל החיים בארץ המוצא:

- מעגל החיים: מה ידוע לך על מנהגי הלידה, ברית המילה, בר המצווה, החתונה והאבלות?
- מעגל השנה: מה ידוע לך על מנהגי החגים והמועדים המיוחדים לקהילה?
- מהם האמונות והטקסים העממיים המוכרים לך מארץ המוצא?
- מה ידוע לך על שיטות הריפוי העממיות בארץ המוצא?
- תאר את ההילולות והעלייה לקברי צדיקים (אם התקיימו כאלה) בארץ המוצא.

תחקיר על העלייה והקליטה בארץ ישראל

- מה הייתה שנת העלייה של משפחתך לארץ?
- מה היו הסיבות לעלייה לארץ?
- האם ידוע לך על קיומם של ארגונים ציונים חשאיים? על שליחים מארץ-ישראל בארץ המוצא?
- האם התבצע רישום של העולים? כיצד?
- כיצד התבצעה בפועל העלייה לארץ? (ברגל? במכוניות? במטוס? באנייה?)
- האם העלייה הייתה לגאלית (חוקית) או בלתי לגאלית (בלתי חוקית)?
- ציין/י מה היו הקשיים שהתעוררו לפני העלייה ובמהלכה.
- האם היו מבני משפחתך שנמנע מהם לעלות לארץ? מדוע?
- ציין/י מה היה המקום הראשון בארץ, שאליו הגיעה המשפחה עם עלייתה.
- ציין/י מה היו העיסוקים העיקריים של בני המשפחה בשנים הראשונות בישראל.

אני ומשפחתי כיום

- שפות הדיבור בבית כיום:
- מאכלים בבית כיום:
- מוזיקה ששומעים בבית כיום:
- הלבוש שלי ושל בני משפחתי כיום:
- צורות הביילוי שלי ושל בני משפחתי כיום:
- פיזור בני המשפחה בארץ:

ריאיון פתוח

רקע:

הריאיון הוא אחת משיטות המחקר המקובלות במדעי החברה לאיסוף נתונים. המיוחד בשיטה זו הוא, שהיא מחייבת אינטראקציה ישירה בין החוקר לנחקר. כלומר, הריאיון הוא בעצם סדרת שאלות שהחוקר מציג באופן אישי בפני הנחקר, והנחקר משיב עליהן.

במדעי החברה נהוגה ההבחנה בין **ריאיון סגור** (מובנה) שבו מגדירים מראש את תוכן השאלות, ניסוחן וסדרן (ראה לדוגמה השאלון בנושא "ההיסטוריה שלי", שהובא לעיל), לבין **ריאיון פתוח** (בלתי-מובנה), שבו השאלות נשאלות על פי הנושא אודותיו רוצים לאסוף חומרים, לחקור ולתעד.

בריאיון הסגור, המראיין קורא שאלה או טענה כלשהי ומבקש מהמראיין לענות עליה בקצרה, או לבחור בתשובה הנראית לו מבין כמה חלופות. לעומת זאת, בריאיון הפתוח המראיינים משיבים ככל העולה על רוחם, והמראיינים יכולים לחקור אותם בשאלות נוספות.

הנחיות לביצוע ריאיון פתוח (בלתי מובנה):

א. הקלטה: רצוי להקליט את הריאיון ברשמקול או במצלמת וידאו. כמובן, יש צורך לבקש קודם רשות מהמראיין להקליטו או לצלמו. הקלטת הריאיון עדיפה על פני כתיבה במהלך הריאיון מכמה סיבות: ראשית, הכתיבה היא פעולה בולטת שעלולה להסיח את דעתו של המראיין, לגרום לו לאי-נעימות ואף לבלום את הקצב הטבעי של הריאיון. שנית, הכתיבה נעשית בצורה מיידית ולכן קיימת סכנה של שיבוש הטקסט עצמו. לעומת זאת, בהקלטת הריאיון הטקסט קולח בדרך כלל ללא הפרעה ונשמר בשלמותו, באופן שניתן לחזור ולשמע את הריאיון, ולתמלל אותו במדויק.

ב. ביצוע הריאיון: תפקיד המראיין בריאיון הפתוח הוא לעודד את המראיין לספר על רגשותיו, חוויותיו, מחשבותיו וזיכרונותיו ולגרות את דמיונו. לכן כדאי לפתוח בשאלת פתיחה מעורפלת ולדרוש מהמראיין לפרש אותה. לדוגמה: ספר לי על ילדותך...

אחר-כך, מומלץ לשאול מספר שאלות מנחות כלליות ושאלות שעולות תוך כדי ריאיון כתוצאה מהדינמיקה שנוצרת בין המראיין למראיין. לדוגמה:

- האם יש חוויה שזכורה לך במיוחד מ...
- האם תוכל להרחיב בנושא...
- תאר לי את הרגשתך בנוגע ל...
- איך אתה מסביר...

חשוב להשתמש בשאלות הבאות במילים של המראיין עצמו. כלומר, לאמץ את הדברים שנראים חשובים למראיין כבסיס לשאלות הבאות. כמו כן, רצוי לעסוק במקרים קונקרטיים ולא לשאול שאלות מופשטות מדי (להשתמש בשאלות בנוסח: תן לי דוגמה...למה אתה מתכוון...וכיוצא באלה).

יחד עם זאת, על המראיין להישמר לבל ישפיע על המראיין ויטה אותו לכיוון נטיותיו האישיות שלו עצמו. הכוונה היא לגרות את דמיונו ומחשבותיו של המראיין. לכן, יש להימנע ממחוות של מה בכך, החושפות את עמדותיו של המראיין כגון: הרמת גבה, הנעת הראש לשלילה וכיוצא באלה.

מובן שהצלחת הריאיון הפתוח תלויה במידה רבה ביכולת האלתור והדמיון של המראיין, במידת הפתיחות ויכולת ההקשבה שלו ובתחושת הנינוחות שהוא משרה על המראיין.

ג. תמלול: לאחר סיום הריאיון יש לתמלל אותו. כלומר, יש להעביר את הדברים המוקלטים לדף כתוב (או מודפס). בעת התמלול יש לתת את הדעת על פיסוק נכון, יש לזהות את האינטונציות ולכתוב הערות בצד הדברים לגבי האופן שבו הם נאמרו, שכן כל אלו עלולים להיעלם בעת שכתוב הריאיון בנוסחו הסופי.

ד. עיבוד: יש לקרוא את הריאיון קריאה חוזרת ומעמיקה, ולאחר מכן לבצע "קידוד" של הריאיון. היינו, לעבור על הריאיון ולתת לכל קטע כותרת מתאימה, כדי שניתן יהיה בעת כתיבת העבודה למצוא בקלות את הנושאים שעלו בריאיון ולשלבם בעבודה (למשל: היחס לממסד, סוגיית המסורת, קשיים בעלייה). אם בוצעו מספר ריאיונות, יש לנסות ולמצוא חוקיות מסוימת בריאיונות אלו ולנסות להגיע להכללות על סמך הריאיונות. חשוב לזכור כי הריאיון הוא רק חומר גלם לעבודה, ואין הוא מובא במלואו בגוף העבודה, אלא בקטעים מסוימים, בהתאם לנושאי הפרקים של העבודה.

סקר

הסקר הוא אחד מכלי המחקר החשובים לאיסוף נתונים ומידע בעבודת השדה. הסקר משמש ככלי מחקר המסייע לחוקר להגיע למסקנות חשובות בעבודת החקר שלו, על סמך הנתונים המספריים שאסף (מחקר כמותי). בחוברת התרגילים הנלווית לחוברת תהליך העבודה מוצעת הפעלה לתרגול התלמידים בעריכת סקרים בתוך מתחם בית הספר, כהכנה ליישום כלי זה בעבודת החקר שלהם, שבה הם עשויים לערוך סקרים בנושאי מחקר שונים (למשל: סקר לגבי הרגלי בילוי, תעסוקות, או מצב כלכלי של התושבים ביישוב שבו הם חיים).

תצפית

התצפית היא אחד מכלי המחקר החשובים לאיסוף נתונים ומידע בעבודת השדה. התצפית משמשת ככלי מחקר איכותי המסייע לחוקר להגיע לתובנות בעבודת החקר שלו. החקר בתצפית מבוסס על התבוננות בנחקרים ו/או האזנה לדבריהם. ישנם סוגים שונים של תצפיות: תצפית רגילה, תצפית משתתפת או תצפית סמויה. ישנם גם אופני ביצוע שונים של התצפית, כך למשל התצפית יכולה להיות תצפית ממושכת או לסירוגין.

בחוברת התרגילים הנלווית לחוברת תהליך העבודה מוצעת הפעלה לתירגול התלמידים בתצפית בתוך מתחם בית הספר, כהכנה ליישום כלי זה בעבודת החקר שלהם, שבה הם עשויים לצפות באירועים, מקומות או אנשים מסויימים. לדוגמא: צפייה בטקס חניה, בטקס בר-מצווה, בעלייה לקברי קדושים וכיוצא בזה.

חקר חפצים

למה דווקא חפץ?

ראוי לעודד את החוקרים הצעירים לחפש חפץ כלשהו ולחקור אודותיו כחלק מעבודת החקר של המשפחה, או כחפץ בעל משמעות משפחתית/ מסורתית/ מורשתית / קהילתית מסויימת.

מספר סיבות לכך:

1. חפץ בעל משמעות יכול להוות זרז (קטליזטור) מאתגר וצעד ראשון בחקר המורשת המשפחתית -

הקהילתית של החוקר/ת הצעיר/ה.

2. חפץ יכול להוות **מסמך היסטורי-אתנוגרפי** ראשון במעלה. הוא מלמד רבות על החברה שבה הוא נוצר בזמן ובמקום מסויימים ועל האנשים שעשו בו שימוש. באמצעות החפצים אפשר להתוודע למשפחה ולחברה על כל היבטיהן: ההיסטוריות, התרבותיות, הרוחניות, החברתיות, הכלכליות ועוד.

לפיכך, נסיון אמיתי להיכרות מלאה עם החפץ יוכל להיעשות רק בסביבתו הטבעית!

3. חפצים יכולים להיות לפעמים **סמל למציאות היסטורית שלמה**, כך למשל, מסמלים חוזי הנישואין הכפולים שהיו לאנוסי משהד באיראן (כתובה יהודית ושטר נישואין מוסלמי) את כל מהות חייהם הכפולים!

4. לעיתים יכול חפץ לשאת בחובו **ערך רגשי רב** עבור בעליו. ריאיון עם אנשים אודות חפצים מסויימים כאלה יכול "לעורר" אותם ולהעלות אצלם זכרונות, צבעים, ריחות וצלילים המסייעים מאוד בדיבוב המרואיין וב"חידוד" זכרונותיו.

5. לפעמים קל יותר לפרט לבטא את התייחסותו **לזהותו הלאומית-דתית-תרבותית-אתנית** לא באופן ישיר אלא דווקא באמצעות התייחסותו לחפצים בעלי זהות לאומית-דתית-תרבותית-אתנית מסויימת ברורה.

איך לומדים מחפץ?

כפתיח לשימוש בחפץ כאמצעי למידה וכדי להעשיר את התלמידים במיומנויות של התבוננות בחפץ וחקר איפיוני, יוכל המורה להביא לכיתה חפץ כלשהו (רצוי כזה שאינו זמין לתלמידים בחיי היום-יום, כגון: פרימוס, מכונת כתיבה ישנה או בגד לא שגרתי), ולנסות לגלות מידע אודותיו בעזרת התלמידים.

- המורה ישאל את התלמידים: אילו פרטים הייתם רוצים לדעת על החפץ? השאלות שיעלו המשתתפים (שאלות כגון: מהו החפץ? מתי והיכן השתמשו בו? לאיזו מטרה?) יירשמו על הלוח.
- המורה ינסה להראות לתלמידים שחלק מהתשובות טמונות בממצאים המתגלים מתוך החפץ עצמו (כיתובים, למשל).
- הכיתה תנסה לבדוק כיצד מלמד החפץ על האנשים שהשתמשו בו ועל סביבתם. ובאופן כללי, מה ניתן ללמוד מהחפץ על העבר.
- המורה יוכל לחדד בעזרת התלמידים את המשמעות של שמירת חפץ מן העבר. כך למשל, ברור כי לכל חפץ העובר במורשה במשפחה קשורים בוודאי זיכרון וחשיבות ייחודיים, שהרי אילולא כן לא היו טורחים לשמרו. רצוי לעודד את התלמידים להביא חפצים מיוחדים מהבית, להציגם בפני הכיתה ולשוחח עליהם.
- הפעלה לתלמידים בנושא חפצים ("לוקחים חבל") ניתן למצוא באוגדן ההפעלות.
- במקרים מסויימים ייתכן שלפני ההפעלות סביב חפצים בעלי משמעות משפחתית-מורשתית, רצוי יהיה לעסוק בחפצים שאליהם קשורים התלמידים אישית. במקרה כזה כדאי שהמורה יבקש מכל תלמיד לעשות רשימה של חמישה חפצים בביתו, שאליהם הוא קשור במיוחד או שיש להם משמעות מיוחדת עבורו. מתוך רשימה זו יבחר התלמיד חפץ אחד וינסה לענות על השאלות הבאות בכתב:

1. מהו החפץ?
  2. איך ומתי הגיע אלי?
  3. מדוע אני קשור אליו במיוחד?
  4. איך משתמשים בחפץ זה בדרך כלל?
  5. איך אני משתמש בו?
  6. האם זכור לי סיפור מיוחד על חפץ זה? אם כן, איזה?
  7. מה הייתי רוצה לעשות עם החפץ בעתיד?
- התלמידים יציגו בפני הכיתה את החפץ שבו בחרו וישתפו את חבריהם בסיפור אודות הקשר המיוחד שלהם אליו.

שאלון

חקר חפצים ברמה בסיסית

1. **תעודת זהות לחפץ** (התווית המוזיאלית של החפץ)
  - שם החפץ:
  - המקום שבו הוא נוצר:
  - המועד שבו הוא נוצר:
  - החומרים שמהם עשוי החפץ:
  - מידות החפץ:
  - מי יצר את החפץ (אם ידוע שם האומן או האמן):
2. **תיאור החפץ**
  - כיצד נראה החפץ? (לפרט, רצוי בליווי תצלום החפץ).
3. **מסע בעקבות החפץ**: גלגולו של חפץ

להלן רשימת שאלות אפשריות לריאיון. המורה או התלמיד יבחרו מתוך הרשימה את קבוצת השאלות המתאימה להם.

שאלות לריאיון עם האנשים שהשתמשו בחפץ:

  - האם ידוע לך מדוע נוצר החפץ ולצורך מה?
  - בבעלות מי נמצא החפץ כיום?
  - האם ידוע לך איך ובאילו נסיבות הגיע החפץ לידי המשפחה (אילו ידיים ובעלים עבר החפץ)?
  - האם החפץ שלם / שבור / חסר (הסבר). אם החפץ פגום – האם יש אפשרות לשחזרו?
  - האם החפץ שימש כתשמיש קדושה? אם כן, את מי שימש, מתי והיכן?

- האם יש לחפץ סממני-זיהוי אישיים / משפחתיים / קהילתיים / לאומיים / דתיים / יהודיים כלשהם? אם כן, מה הם?
- האם מצויים על החפץ סימנים / כיתובים / עיטורים / סצינות כלשהם? האם יש להם משמעות?
- האם מצויים על החפץ רמזים לאירועים הסטוריים כלשהם?
- האם החפץ מעוצב בצורה מיוחדת? האם יש לכך משמעות? אם כן, הידוע לך מהי?
- האם יש משמעות מיוחדת לחומר ממנו עשוי החפץ? אם כן, מהי?
- האם יש לחפץ צבעים / ריחות / צלילים מיוחדים? אם כן, פרט.
- הידוע לך מתי וכיצד השתמשו בחפץ בעבר?
- הידוע לך איך נראו האנשים שהשתמשו בחפץ? (רצוי לנסות למצוא תצלום של האנשים שהשתמשו בו. עדיף תצלום סצנה של האנשים בעת השימוש בחפץ).
- הידוע לך אילו קולות נשמעו ברקע בעת השימוש בחפץ? (אפשר לצרף קלטת. כך למשל ניתן להקליט פיוטי שבת שנאמרו בקהילה מסויימת, אם החפץ הוא רימונים לספר תורה).
- האם ידוע לך כיצד נראה המקום שבו השתמשו בחפץ? (במקרה של תשמישי קדושה אפשר לצרף תצלום של בית הכנסת המסויים).
- האם ידוע לך סיפור או אירוע היסטורי מיוחד הקשור בחפץ? אם כן, פרט.
- איזו משמעות הייתה/ יש לחפץ בעיני בעליו (הבעלים בעבר והבעלים בהווה) וכיצד הוא מרגיש כשמשתמשים בו היום?

התייחסות אישית של התלמיד:

- האם יש לחפץ משמעות עבורך? הסבר.
- האם היית רוצה להשתמש בחפץ כיום? אם כן, באיזו צורה?
- לו יכולת, האם היית משנה את החפץ בצורה כלשהי? הסבר ונמק.
- האם היית רוצה להנחיל את החפץ לילדיך?
- האם היית מוכן להעניק או להשאיל את החפץ למישהו אחר? למי? לכמה זמן?

לאחר שאספת מידע מספיק אודות החפץ, נסה לתאר אותו עתה שנית. השווה את התיאור הסופי עם תיאורו הראשוני של החפץ בראשית הריאיון.

מקורות המידע המשניים

לצורך המחקר אודות החפצים יוכל החוקר הצעיר לאסוף מידע בביקורים בתצוגות ובתערוכות רלבנטיות. הוא יוכל לעיין בקטלוגים של תערוכות ומוזיאונים, בספרי תיעוד ומחקר למיניהם, בספרי אמנות, יהדות, הסטוריה, גיאוגרפיה ועוד.

מוזיאון המשפחה - תערוכת חפצים

עם סיום כתיבת עבודות החקר על ידי התלמידים ניתן להציג את כל החפצים (או העתקים ותצלומים שלהם) בתערוכה כיתתית / בית-ספרית. להלן רעיונות לעיצוב התערוכה, אופיה ותיעודה:

עריכה

אפשר לערוך את החפצים לפי נושאים שונים, כגון:

- קבוצות של חפצים הקשורים למעגל השנה היהודי (למשל: שבת, חגים).
- קבוצות של חפצים הקשורים למחזור החיים היהודי (למשל: ברית מילה, בר מצווה, חתונה).
- קבוצות של חפצים בהתאם לשייכותם לקהילות ישראל השונות.
- קבוצה של חפצים מהגולה מול קבוצת חפצים מהארץ.
- קבוצות חפצים לפי נושאים ספציפיים שונים (למשל: מטבעות, כלים, תכשיטים וכיוצא באלה).

כיתוב

ליד החפץ יש לשים כיתוב אודותיו. רצוי שהתלמידים יכתבו את הכיתוב בעצמם בשיתוף עם ההורים, הסבים והסבתות (בהדרכת המורה, כמובן). אפשר לצרף לכיתוב המודפס גם כיתוב בכתב יד של ההורה / הסב / הסבתא. ניתן באמצעות הכיתוב להקדיש את החפץ בתערוכה לאדם מסוים.

עיצוב התערוכה

רצוי לעצב את התערוכה באמצעות אנשי מקצוע, מורים לאמנות, תלמידי המגמה לאמנות, מדריכים לעיצוב סביבות לימודיות ועוד. כמו כן, רצוי לשלב תלמידים ממגמות אמנותיות שונות (כגון: מוסיקה, מחול, תיאטרון, צילום, קולנוע) בהכנת התערוכה.

קהל המבקרים

- החוקרים הצעירים, בני משפחותיהם והמורים.
- תלמידים מכיתות אחרות, מבתי-ספר אחרים.
- אנשי חינוך, אנשי ציבור ונכבדי הקהילות.
- מבוגרים ממסגרות שונות (קהילתיות ואחרות).

הפעלות

- ההדרכה בתערוכה תבוצע על-ידי תלמידים, הורים ומורים.
- ניתן להכין דף משימות למבקרים בתערוכה. (כך למשל יכול כל תלמיד להתמקד בחפץ אחד בתערוכה תוך נימוק הבחירה).

תיעוד

מלבד צילום והסרטת התערוכה ניתן להפיק חוברת / קטלוג של החפצים בסגנון מוזיאלי. הקטלוג יכתב בעזרת כל השותפים לתערוכה (מורים, תלמידים ובני המשפחה), ואפשר להסתייע בגורמים מקצועיים. ניתן לשתף בפרוייקט גם תלמידים מכיתה י"א ולהציע להם להיות אוצרים של התערוכה ועורכים של הקטלוג במסגרת עבודת גמר לבגרות. יש לציין, כי מאותה סידרת חפצים ניתן ליצור תערוכות שונות וקטלוגים מגוונים, ולפיכך אפשר להציע את תפקיד האוצר ועורך הקטלוג למספר תלמידים.

סידרה של קטלוגים שנתיים במסגרת פרוייקט ח"ץ תוכל לשמש מראה ותייעוד ל"פרוייקט ח"ץ לדורותיו".

מסגרת התערוכה

ניתן לערוך תערוכות ברמות שונות (בית-ספרית, רשותית, מחוזית וארצית) ולהעניק תעודות ופרסים למשתתפים ולמצטיינים.

כלים לאיסוף המקורות המשניים בתהליך החקר

1. תעודת זהות של ארץ המוצא

- יבשת:
- מדינות גובלות:
- מפת המדינה:
- דגל המדינה:
- מטבע:
- גודל השטח:
- גודל האוכלוסייה:
- עיר הבירה:
- ערים מרכזיות:
- שפות רשמיות:
- דתות:
- הרכב האוכלוסייה:

2. סקירה כללית של ארץ המוצא

על התלמידים להכין סקירה כללית של ארץ המוצא לפי הנושאים הבאים:

- גיאוגרפיה
- כלכלה
- הרכב האוכלוסייה
- היסטוריה
- מבנה המשטר

3. מבנה הקהילה היהודית בארץ המוצא

התלמידים יכתבו סקירה כללית של תולדות היהודים בארץ המוצא. מומלץ לחלק את הסקירה לפי הנושאים הבאים:

- ראשית ההתיישבות היהודית בארץ המוצא.
- מקומות הריכוז של היהודים בארץ המוצא.
- מבנה הקהילה היהודית על מוסדותיה השונים (חינוך, סעד, דת, כלכלה).
- יחסים עם השלטונות והאוכלוסייה הלא יהודיים.

בנוסף לכך, מומלץ לכלול בסקירה זו נושאים שעלו בתחקיר הראשוני בשלב איסוף המקורות הראשוניים, כגון: ילדות, מעמד האישה, תעסוקות היהודים בארץ המוצא, מנהגים וטקסים מיוחדים לקהילה וכיוצא בזה.

בשלושת החלקים שהובאו לעין רצוי לשלב תמונות, מפות, מסמכים ומוצגים על חיי היהודים בארץ המוצא.

עבודת חקר בנושא "הקהילה שלי"

מבוא

לאחר שהתלמיד השלים את כתיבת עבודתו בנושא "אני ומשפחתי" בהתאם לתהליך העבודה המובנה, מוצע לתלמיד להעמיק את נושא העבודה ולעסוק בעיון והרחבת היריעה באחד מן הפרקים / ההיבטים שאותם חקר בעבודתו הקודמת (ראה סעיף 2 בשאלון "אני ומשפחתי").

לצורך הגדרת נושא העבודה, חשוב להבהיר כי במושג "קהילה" אין הכוונה לחקר קהילת המוצא של הורי הכותב בלבד. למעשה, חקר הקהילה עשוי להתייחס לכל אחת מהקהילות הבאות:

א. קהילת מוצא: קהילת המוצא של הורי התלמיד/ה (למשל: הקהילה היהודית בצנעא).

ב. קהילת מקום: הקהילה שבה חי התלמיד בהווה - שכונה / יישוב / קיבוץ וכיוצא בזה (על כך בהרחבה ראה בפרק הבא: ספר היישוב).

ג. קהילת בית-הספר: תלמידים, מורים והורים.

ד. קהילת עניין כלשהי: למשל - מחול; מוסיקה; בעלי מקצוע כנגרים, משוררים וכיוצא בזה.

זאת ועוד, במסגרת נושא זה ניתן לכתוב גם על מגוון נושאים נוספים הקשורים לקהילה כגון: כתיבת עבודה אישית על גדולי ישראל ויצירותיהם, על אישים שהשפיעו על חיי הקהילה, על מפעל העליה וההתיישבות וכיוצא בזה.

תהליך הכתיבה דומה לשלבי העבודה השונים, שאותם עבר התלמיד בכתיבת עבודתו "אני ומשפחתי". עתה על התלמיד לחקור באופן אישי נושא ממוקד בחתך רחב ובמגוון מקורות רב יותר. להלן הצעה למורה לניהול עבודות החקר בנושא "הקהילה שלי" - קהילת המוצא. בפרק הבא מובאת הצעה דומה לניהול עבודות חקר בנושא "ספר היישוב" - קהילת מקום.

לפירוט שלבי העבודה ואפשרויות שונות בחקר הקהילה בשילוב כלים מידעניים, ראה מצגת POWER POINT בתקליטור ח"ץ המצורף לחוברת זו בקובץ: "הקהילה שלי".

שלבי העבודה

בפני המורה / המדריך עומדות אפשרויות שונות לגבש את קבוצת החוקרים לחטיבה אחת:

אפשרות א

אפשרות אחת היא שהמורה / המדריך יבחר קהילה מסוימת אחת ויחלק את החוקרים הצעירים לקבוצות אם נושאות כדלהלן:

1. התפתחות היסטורית של הקהילה.
2. גיאוגרפיה ודמוגרפיה.
3. ארגון קהילתי.
4. יחסים עם הסביבה.
5. חיי הדת והרוח.
6. תרבות ואומנות.
7. היבטים סוציולוגיים.
8. קשרים עם ארץ ישראל.

כל תלמיד בקבוצת-האם שלו יכתוב **עבודה אישית** על תת-נושא של אחד מן הנושאים הנזכרים לעיל. כך לדוגמא תלמיד מקבוצת-האם העוסקת בנושא מס' 2 - "ארגון קהילתי", אשר בחר לכתוב על תת-הנושא "הנהגת הקהילה" במקום פלוני, ישתדל להשתמש במקורות ראשוניים רבים ולקיים ריאיונות בעל-פה עם דמויות מן הקהילה, מהן ידלה פרטים רבים ככל האפשר בנושא עבודתו.

במהלך העבודה, המורה / המדריך יכנס את החוקרים הצעירים, ינחה אותם וידון עימם על שיטות העבודה, על אופן איסוף המקורות, על שיטת הראיון בעל פה ועל ניתוח המקורות והמסקנות העולות מהם. לדוגמא, בדיון כיתתי ניתן להדגים עבודה עם מקור ראשוני באמצעות שימוש בשו"ת (שאלה ותשובה) בנושא "דיני אישות". ממקור זה ניתן לדלות מידע במגוון נושאים: מעמד האישה, מעמד בית הדין בקהילה, מעמד החכמים, מנהגים, אמונות ודעות וכיוצא בזה. מעבר לכך, בדיון במקור זה ידגיש המורה / המדריך שורה של נושאים מתודולוגיים העולים מן השימוש במקור ראשוני כגון: כותב המקור, מניעיו, שיטת הכתיבה שלו, מקורות שעליהם נסמך הכותב, הטיות בכתיבה וכדומה (בשיעורים מתודולוגיים מומלץ להשתמש בקובץ הפעלות למורה / למדריך הנלווה לחוברת זו).

עם סיום העבודות האישיות, יצורפו כל העבודות יחדיו לאוגדן אחד, בהתאם לקבוצת-האם הנושאיות, והללו ישמשו "ספר הקהילה".

אפשרות ב

אפשרות נוספת לעבודה בקבוצות היא, שהמורה יחלק את החוקרים לקבוצות-אם על פי קהילות **מוצא שנות**. כל חוקר בקבוצת-האם יכין עבודה אישית על היבט מסויים בחיי הקהילה (ראה שבעת הנושאים שהובאו באפשרות הראשונה לעיל).

תהליך העבודה בכיתה יעשה בדומה לאפשרות הקודמת, ותוך כדי העבודה המורה / המדריך יערוך דיון השוואתי בין חוקרי הקהילות השונות, לפי חתך הנושאים השונים שנחקרו.

עם סיום העבודה ניתן לאגד את עבודות החוקרים הצעירים לפי חתך נושאי (לדוגמא: חינוך, מוסדות הקהילה, מנהגים במעגל השנה ובמעגל החיים בקהילות השונות וכדומה), או לפי חתך קהילתי (קהילות מוצא שונות).

הצגת העבודות

בסיום התהליך החינוכי כדאי לערוך "ערב קהילה" עיוני ואומנותי, שבו יוצגו העבודות בתערוכה קבוצתית. בערב זה ירצה כל חוקר צעיר על מחקרו הספציפי, יספר על התהליך שאותו עבר ועל מסקנותיו מן המחקר. מן ההרצאות השונות יעלה סיפורן של הקהילות השונות.

לערב מעין זה ניתן להזמין אישי ציבור חשובים כגון: ראש עיר - אם מדובר במחקר קהילתי עירוני בארץ ישראל, רבנים - אם מדובר במחקר על נושא דתי, וכן ניתן להזמין ראשי עדות וארגונים אתנולוגיים. בערב כזה כדאי לשלב גם חוקרים מהאקדמיה וממוסדות המחקר, והם יתייחסו לקהילות הנחקרות ולעבודותיהם של החוקרים הצעירים.

תהליך חינוכי זה ידגיש לחוקרים הצעירים את החשיבות של כל פרט בקבוצה ואת השייכות של הפרט לכלל, שהרי כל חוקר הינו משבצת חשובה בתצרף (פאזל) המהווה את הקהילה והחברה היהודית בישראל ובתפוצות.

1. התפתחות היסטורית של הקהילה

קבוצת-האם בנושא זה תחקור את תולדות הקהילה מיום הקמתה. המחקר יתבסס על מקורות ראשוניים ומשניים. התלמידים יגישו את ממצאיהם בעבודה עיונית כתובה (מודפסת ועל תקליטון), במצג חזותי - כסרט וידיאו דוקומנטרי קצר, כתערוכת צילומים ומסמכים, כמצגת על תקליטון או תקליטור או כאתר אינטרנט על הקהילה שנחקרה, אשר ייבנה על-ידי התלמידים.

מבנה העבודה

1. **מבוא:** הגדרת נושא העבודה ומטרותיה. תיחום התקופה והמקום הנידונים בעבודה. כמו כן, תוסבר במבוא שיטת העבודה ומגבלותיה. היינו, מהם הכלים המחקריים והמקורות שבהם השתמש התלמיד (לדוגמה: עיתונות, ריאיונות, ספרות מחקרית, ספרות אוטוביוגרפית וכיוצא בזה).
2. **הצגת תוצאות המחקר:** תוצאות המחקר יוצגו במספר פרקים לפי חלוקה נושאת, בשילוב מסמכים, תמונות ועוד. חלוקת הפרקים יכולה להיות כרונולוגית או נושאת.
3. **סיכום ומסקנות:** כאן יסוכם תוצאות המחקר בקצרה וינתנו כיוונים למחקרים נוספים בנושא הנדון בעבודה. כמו כן ניתן לצרף מסקנות אישיות והמלצות לשינוי המצב.
4. **ביבליוגרפיה:** יש לפרט בחלק זה את כל המקורות ואת ספרות העזר שנעשה בה שימוש במהלך העבודה.
5. **נספחים:** כאן יצורפו צילומים של מסמכים אותנטיים, טבלאות, מפות, צילומים וכדומה.

נושאים מומלצים לעבודה אישית

1. **קווי יסוד בהתפתחות הקהילה היהודית עד המאה התשע-עשרה:** עבודה זו הינה עבודה כללית במהותה והיא מתווה את קווי היסוד בהתפתחות הקהילה היהודית מראשית הקמתה ועד למאה התשע-עשרה, תוך הדגשת קווי הייחוד של הקהילה.

נושאים שיש לדון בהם במהלך העבודה:

- א. רקע כללי על הארץ/ המדינה ומאפייניה.
- ב. ראשית ההתיישבות היהודית בארץ / במדינה; תקופת הייסוד; המייסדים ומוצאם; הסיבות לייסוד הקהילה.
- ג. תיאור הקווים הכלליים בהתפתחות הקהילה מבחינה משפטית, כלכלית, דמוגרפית, חברתית ורוחנית.

2. **תהליכי תמורה בקהילה היהודית במאות התשע-עשרה והעשרים:** בעבודה זו יש לתאר באופן כללי את תהליכי השינוי והמודרניזציה שעברה הקהילה במאה התשע-עשרה והעשרים מהיבטים שונים:

- א. תמורות במעמד המדיני והמשפטי של היהודים.
- ב. תמורות חברתיות, כלכליות ודמוגרפיות.
- ג. תמורות בחינוך.
- ד. יחסים בין מרכז לפריפריה.
- ה. קשרי גומלין עם קהילות שונות וקשרים בינלאומיים.
  - ו. שינויים בארגון הקהילתי.
  - ז. דמויות בולטות בחיי הקהילה.
  - ח. הקהילה וארץ ישראל: הזיקה לארץ ישראל וההתיישבות בה.
  - ט. השפעת התנועה הלאומית והקמת המדינה על סיום הנוכחות היהודית בקהילה.

3. סיפורו של מקום (יישוב/ שכונה/ עיר/ עיירה/ קיבוץ/ מושב וכיוצא בזה) בארץ ישראל:

- א. מקור השם של המקום (מקור יהודי מן התנ"ך, משנה ותלמוד, או מתולדות היהודים בעת החדשה, מקור ערבי או אחר).
- ב. שנת הייסוד של המקום, המייסדים ומוצאם, הסיבות להקמת המקום ולבחירה בו, צורת ההתיישבות.
- ג. תיאור הקווים הכלליים בהתפתחות המקום מבחינה משפטית, כלכלית, דמוגרפית, חברתית ורוחנית.
- ד. חלקו של המקום בהיסטוריה היהודית בעבר ובהווה (לדוגמה: חלקו של המקום בהקמת המדינה, במלחמות ישראל, וכיוצא בזה).
- ה. יחסי האוכלוסייה המקומית עם הסביבה (למשל: יחסים עם יישובים אחרים, יחסי יהודים ערבים וכדומה).
  - ו. דמויות בולטות בחיי המקום.

מקורות

- ריאיונות עם תושבי הקהילה וותיקיה.
- פנקסי קהילה וספרות רבנית.
- תמונות ומסמכים משפחתיים (למשל: כתובות, מסמכי בעלות על הדירה וכיוצא בזה).
- עיתונות מקומית וארצית.
- תקנונים של ועד השכונה, המועצה המקומית וכיוצא בזה.
- ספרי שנה של העירייה.
- ארכיונים עירוניים וממשלתיים.
- שנתונים סטטיסטיים.
- ספרי זיכרונות ואלבומי תמונות.
- ספרות עזר מחקרית בנושא.
- אתרים ארכיאולוגיים או היסטוריים בשכונה/ ביישוב.
- סרטים תיעודיים וכתבות טלוויזיה.

2. גיאוגרפיה ודמוגרפיה

קבוצת-אם בנושא זה תחקור את הקהילה מהזווית הגיאוגרפית ומהזווית הדמוגרפית. המחקר יתבסס על מפות, על תצלומי אוויר, על חומר עיוני מספרים ועל עבודת שטח שבסופה יצטרכו התלמידים להגיש את ממצאיהם בעבודה כתובה או במצגת.

מבנה העבודה

1. **מבוא:** המבוא יכלול את הגדרת נושא העבודה ואת מטרותיה. כמו-כן, תוסבר במבוא שיטת העבודה. היינו, מהם הכלים המחקריים שבהם השתמש התלמיד (לדוגמה: הוצאת נתונים ממפה, מדידות של מרחקים וטמפרטורה, מיפוי השכונה, צילום וכיוצא בזה).
2. **הצגת תוצאות המחקר:** תוצאות המחקר יוצגו במספר פרקים לפי חלוקה נושאת, רצוי באמצעות מפות / סכמות / טבלאות / גרפים וכדומה, שיצורפו להם הסברים מילוליים.
3. **סיכום ומסקנות:** כאן יסוכמו תוצאות המחקר בקצרה, וינתנו כיוונים למחקרים נוספים בנושא הנדון בעבודה. כמו כן ניתן לצרף מסקנות אישיות והמלצות לשינוי המצב.
4. **ביבליוגרפיה:** יש לפרט בחלק זה את כל המקורות וספרות העזר.
5. **נספחים:** כאן יצורפו צילומים של מסמכים אותנטיים, טבלות, מפות, צילומים וכיוצא בזה.

נושאים מומלצים לבדיקה בעבודה

1. **איתור מיקום הקהילה על גבי מפה:** החל מאיזה קנה-מידה ניתן למצוא את הקהילה, למשל? מה אפשר לראות במפה של 1 : 250,000 ובמפה של 1 : 10,000 קנה-מידה? איתור הקהילה על מפה שנמחקו ממנה סימנים מזהים לפי מיקום (מרחק מהים, כיוונים וכדומה).
2. **מיקום הקהילה בעיר ובמדינה (צפון, דרום-מזרח וכדומה) וגבולותיה:** למשל, אם מדובר בשכונה-השכונות הגובלות בשכונה (מצפון, מדרום, ממזרח וממערב), מדידת מרחקים מהשכונה למקומות שונים במפה וחישוב המרחק הריאלי.
3. **סימון אתרים בולטים בקהילה:** כמו למשל, מבנים בולטים, גנים, בתי כנסת, בתי ספר, מוסדות ציבוריים וכיוצא בזה. האתרים יסומנו במפה.
4. **חישוב גבהים על המפה הטופוגרפית:** למשל, הבית הכי גבוה בקהילה והבית הכי נמוך, לימוד קווי גובה, זיהוי נקודות גובה לעומת עומק של וואדיות.
5. **אקלים:** מדידת טמפרטורות בקהילה (מחוץ לבית ובתוכו, בצל ובשמש, במקום הכי גבוה ובמקום הכי נמוך), ציור גרף על-פי המדידות היומיות, מדידת משקעים בקהילה, השוואה לאזורים אחרים בארץ. מומלץ גם לאתר באמצעות האטלס מקומות בארץ ובעולם שבהם שוררות טמפרטורות דומות ואקלים הדומה לזה של הקהילה.
6. **מאפיינים בולטים של הקהילה:** מגורים בלבד או מגורים מעורבים עם תעשייה ומלאכה; מיפוי האזורים התפקודיים של השכונה - חנויות, שוק ומסחר, תעשייה, מגורים, שירותים וכיוצא בזה.
7. **סימון הרחובות הראשיים של הקהילה ועורקי התחבורה הראשיים בה על גבי מפה.**
8. **נתונים דמוגרפיים:** גודלה של הקהילה והתפתחותה ביחס לאוכלוסייה הכללית; הגירה פנימית; הרכב האוכלוסייה; ילודה ותמותה; נישואין; תוחלת החיים; נתונים על עלייה והגירה.

9. **תרגיל דמוגרפי:** אם העבודה היא על הקהילה הנוכחית של התלמידים ניתן לערוך משאל בין התושבים: מאיזו ארץ הגיעו? באיזו שנה הגיעו לשכונה? למה באו לשכונה? איפה גרו טרם בואם לשכונה? וכיוצא בזה. אחר־כך ניתן להשוות את הממצאים של המשאל עם נתונים מהשנתונים הסטטיסטיים, ולסרטט את ההרכב הדמוגרפי של תושבי השכונה.

מקורות

- מפה רגילה של הארץ / היישוב / השכונה.
- מפה טופוגרפית של היישוב / השכונה.
- תצלומי אוויר.
- תצלומים של אתרים בולטים בקהילה.
- תצלומים של תושבים.
- מפת התחבורה המקומית.
- אטלסים.
- שנתונים סטטיסטיים.
- סיורים רגליים בקהילה.
- ספרות עזר מחקרית.

3. ארגון הקהילה

קבוצת־האם העוסקת בנושא זה תחקור את המבנה הפוליטי והארגוני של הקהילה. המחקר יתבסס על חומר עיוני ועל עבודת שטח שבסופה יצטרכו התלמידים להגיש את ממצאיהם בצורת עבודה כתובה.

מבנה העבודה

1. **מבוא:** המבוא יכלול את הגדרת נושא העבודה ואת מטרותיה. כמו כן, תוסבר במבוא שיטת העבודה. היינו, מהם הכלים המחקריים שבהם השתמש התלמיד (לדוגמה: ריאיון עם בעלי תפקידים בשכונה, סקר דעת קהל בנושא הבחירות המקומיות וכדומה).
2. **הצגת תוצאות המחקר:** תוצאות המחקר יוצגו במספר פרקים לפי חלוקה נושאת, רצוי באמצעות סכמות, טבלות, גרפים וכדומה בזה שיצורפו להן הסברים מילוליים.
3. **סיכום ומסקנות:** כאן יסוכם תוצאות המחקר בקצרה וינתנו כיוונים למחקרים נוספים בנושא הנדון בעבודה. כמו כן ניתן לצרף מסקנות אישיות והמלצות לשינוי המצב.
4. **ביבליוגרפיה:** יש לפרט בחלק זה את המקורות ואת ספרות העזר.
5. **נספחים:** כאן יצורפו צילומים של מסמכים אותנטיים, טבלאות וכיוצא בזה.

נושאים מומלצים לעבודה

1. **דפוסי ההנהגה של הקהילה,** לרבות ההנהגה הרוחנית; מוסדות ההנהגה של הקהילה ושיטת הבחירות במוסדות אלו; רב הקהילה ואופן בחירתו, מעמדו, תפקידיו וסמכותו בעיני הקהילה ובעיני השלטונות המקומיים; תקנות הקהילה.
2. **מוסדות הקהילה:** לדוגמה, מוסדות רווחה וסעד, מוסדות צדקה וחסד, בתי כנסת, ועד רוחני וועד

גשמי, בתי החולים, בתי יתומים, בתי תמחוי, אגודות לסיוע לחולים ולנזקקים, בתי עלמין וענייני קבורה, דרכי המימון וההקמה של המוסדות, ארגון על-קהילתי, בעלי תפקידים וכיוצא בזה.

3. **בתי הדין של הקהילה:** מעמד בית הדין וסמכותו בקהילה, מידת האוטונומיה בה זכה בית הדין מצד השלטונות של החברה הסובבת, מעמדם של הרבנים בבתי הדין וההירארכיה הפנימית של בתי הדין.

4. **השתתפות חברי הקהילה במוסדות וולונטריים** כגון: בתנועות נוער, בחוגים תרבותיים, במרכזי תרבות, בתיאטרון קהילתי, בקולנוע וכיוצא בזה).

5. **זרמים פוליטיים ומפלגות בקהילה:** נטיותיהם הפוליטיות של תושבי הקהילה ומידת מעורבותם בפוליטיקה הארצית והמקומית.

6. **תפקידי הנשים בקהילה:** פעילותן במוסדות חינוך, במוסדות צדקה וחסד; מקצועות של נשים: מיילדות, מרפאות, מקוננות ועוד.

7. **מוסדות החינוך של הקהילה:**

א. מוסדות חינוך מסורתיים (כותאב, חדר, תלמוד תורה וכיוצא בזה) ומוסדות חינוך חדישים (בתי ספר ממלכתיים, מסגרות חינוך יהודיות מודרניות, רשת אליאנס וכדומה).

ב. תכני הלימוד, שיטות החינוך וההוראה, תנאי הלימוד, שעות הלימוד, שנות הלימוד.

ג. המורים: כישוריהם הכשרתם ומעמדם.

ד. חינוך בלתי פורמאלי (תנועות נוער).

ה. חינוך עברי בקהילה.

ו. חינוך הבנות.

מקורות

- ריאיונות עם אישים שונים בוועד השכונה, במועצה מקומית ו/או בעירייה.
- ריאיונות עם תושבי הקהילה.
- תקנונים של ועד השכונה, של המועצה המקומית וכיוצא בזה.
- פנקסי קהילה.
- ספרי שנה של העירייה.
- שנתונים סטטיסטיים.
- עיתונות מקומית וארצית.
- נתוני בחירות משנים קודמות.
- ספרות עזר מחקרית בנושא.

4. יחסים עם הסביבה

נושאים מומלצים לעבודה

1. **השלטון המקומי ויחסו לקהילה:** שינויים באוטונומיה הקהילתית; היחסים בין מוסדות קהילה לבין השלטון המקומי (למשל, יחסים בין ה"חכם באשי" לשליט המוסלמי, או לחלופין, אם המדובר בקהילה עכשווית - בין ועד השכונה לעירייה, בין המועצה המקומית לממשלה וכיוצא בזה).

2. ייצוג תושבי הקהילה במוסדות המדינה ברמה הארצית (פרלמנט) והמקומית.
3. נציגויות של הממשלה והמדינה בקהילה (דואר, משרד העבודה, קופת חולים, בתי ספר, משטרה וכיוצא בזה).
4. היחסים עם האוכלוסייה הסובבת: השפעות גומלין דתיות / תרבותיות - דחייה וסימביוזה.
5. השפעות הקולוניאליזם על הקהילה היהודית: הקהילה היהודית תחת המשטר הקולוניאלי - יחס השלטון הכובש ליהודים, השינוי במעמד המשפטי והמדיני של היהודים, הבדלים בין מרכז לפריפריה, תפקידם של היהודים במשטר הקולוניאלי, השפעות חברתיות ותרבותיות של הקולוניאליזם על היהודים.
6. הסכסוך היהודי-ערבי והשפעותיו על היחסים עם הסביבה.

5. חיי הדת והרוח בקהילה

נושאים מומלצים לעבודה

1. גדולי עם ישראל וחכמיו: במסגרת הכתיבה בנושא "הקהילה שלי" חשוב מאוד להעלות על נס את דמויותיהם של גדולי ישראל ויצירותיהם ואת תרומתם לחיי הרוח ולשימור היהדות בכללותה. בכתיבת עבודה אישית בנושא זה מומלץ להשתמש במגוון מקורות ראשוניים, פרי יצירתו של הרב שעליו בחר הכותב לכתוב, וכמובן להיעזר גם במקורות משניים.

נושאים שיש לדון בהם במהלך העבודה:

א. מוצאו של החכם: אילן היוחסין. אם הוא נצר לשושלת חכמים כדאי להרחיב מעט על החכמים במשפחה.

ב. קורות חייו: הולדתו וראשית לימודו, רבותיו, השפעתם עליו, מקום מגוריו, פטירתו.

ג. פועלו בקהילה: מוסדות הקהילה/מעמד החכמים/ מעמד הקהילה וכיוצא בזה.

ד. תלמידיו.

ה. ספריו מהם? (מומלץ לצלם את שערי ספריו).

ו. מידותיו והתנהגותו.

ז. הרקע ההיסטורי לפועלו: מתי חי ופעל? מצב הקהילה בימיו? האם יש לכך ביטוי ביצירתו?

ח. מתורתו: במה עסק? יחסו לכלל ולפרט, השפעתו על דורו ועל הדורות הבאים.

2. יצירותיהם של חכמי ישראל: במסגרת זו ניתן להתמקד בעבודה בהגותו של החכם ופחות באישיותו (בעיקר, אם להגותו הייתה השפעה גם על הדורות הבאים).

נושאים לעבודה: ספרות דרש והלכה - סוגי הספרים שנכתבו בקהילה; מחבריהם; מתי נכתבו? מגמות בפסיקת ההלכה בקהילה. סוגי יצירה: פרשנות, קבלה, שירה ופיוט, ספרות הלכתית וספרות השו"ת (השאלות והתשובות).

3. בתי המדרש, הישיבות ובתי הכנסת:

- בתי המדרש והישיבות: הלומדים, מעמדם וסמכותם בקהילה.
- בתי הכנסת: סוגים של בתי כנסת בקהילה לפי העדות השונות, מתי הוקמו בתי הכנסת, תיאור חיצוני של בתי הכנסת, ותיאור המתפללים שם בעבר וכיום. האם נשמרת זהותו העדתית של בית הכנסת?

- מהם ההבדלים בנוסחי התפילה והחזנות בבית הכנסת? מיהם בעלי התפקידים בבית הכנסת?
  - מהו תפקידו החברתי של בית הכנסת בקהילה?
4. **ספרות יפה:** ספרות עממית; אגדות עם; שירה ופיוט (שירת הבקשות), ספרות מודרנית.
  5. **עיתונות מקומית:** עיתונות יהודית מקומית בעברית ובלשון יהודי המקום, עיתונות יהודית-עברית מיובאת מארץ ישראל ומאירופה, מקומונים, עיתון השכונה וכיוצא בזה.
  6. **דפוס:** השפעת הימצאותם של בתי דפוס עבריים על היצירה הרוחנית היהודית במקום.
  7. **מדע, רפואה ופילוסופיה:** רבנים שעסקו במדע, ברפואה ובפילוסופיה. השפעת עיסוקם המדעי / רפואי / פילוסופי על תפיסותיהם ולהיפך.

6. תרבות ואמנות בקהילה

קבוצת־האם שעוסקת בנושא זה תחקור את ההיבטים התרבותיים והאומנותיים של הקהילה ותנסה למצוא את המאפיינים המשותפים לתושבי הקהילה. עבודה העוסקת בחקר הקהילה הנוכחית תתבסס על עבודת שטח שעיקרה תצפית משתתפת על חיי הקהילה. עבודה על קהילת מוצא תהיה מבוססת על מקורות ראשוניים ומשניים.

נושאים מומלצים לעבודה

1. **ההווי התרבותי של הקהילה:** לבוש; שפה וסגנון דיבור; אגדות וסיפורי עם מקומיים; פתגמים או ביטויים מיוחדים לקהילה; תיאטרון ומחול, ריקוד עממי, מוסיקה; ספורט; תרבות פנאי וסגנון בילוי; טקסים ומנהגים מיוחדים, ריפוי עממי ואמונות עממיות; מאכלים; אמנות חומרית (תכשיטים, כלים, תשמישי קדושה וכיוצא בזה).
2. **מעגל החיים ומעגל השנה:**
מעגל השנה: חגים ומועדים בישראל - מנהגי החגים והמועדים האופייניים לקהילה.
מעגל החיים: כל האירועים הנוגעים למחזור החיים החל מלידה, ברית־מילה, הולדת בת, בר־מצווה, אירוסין וחתונה ועד למנהגי אבלות בקהילה.
3. **השוק:** מה מיקומו בתוך הקהילה? כיצד הוא בנוי? באיזה ימים הוא עובד? מי הם הקונים בשוק? מי הם המוכרים? מהם הרגלי הקנייה והמכירה של השוק? מה תפקידו החברתי והכלכלי של השוק? האם הוא מתפקד גם כזירה פוליטית?
4. **מסעדות ובתי קפה:** מה תפקידם החברתי, הכלכלי והתרבותי? האם הם משמשים את תושבי הקהילה או שזהו ענף מסחרי ותיירותי? מי הם הלקוחות? מה הגילאים של היושבים? מה מינם? מי הם בעלי המקומות הללו?
5. **מכולות וחנויות:** מה תפקידם החברתי, הכלכלי והתרבותי? האם הם משמשים את תושבי הקהילה או שזהו ענף מסחרי ותיירותי? מי הם הלקוחות? מה הגילאים של היושבים? מה מינם? מי הם בעלי החנויות הללו?

מקורות

כמקורות לעבודה ישמשו בעיקר תוצאות התצפית המשתתפת, וכל מקור היסטורי אפשרי אחר (ראה לעיל, "מקורות" בקבוצת ההיסטוריה).

7. היבטים סוציולוגיים

קבוצת-האם בנושא זה תחקור את ההיבטים החברתיים והכלכליים של הקהילה - קהילת מוצא או קהילה עכשווית.

שיטת העבודה:

מחקר העוסק בקהילה עכשווית יתבסס על עבודת שטח. בעבודה זו יערכו התלמידים סקרים, שאותם יחברו בכוחות עצמם. לאחר מכן הם יסכמו את התוצאות בטבלות ובגרפים בליווי הסברים מילוליים ובמסקנות ויצליבו את הנתונים עם שנתונים סטטיסטיים על הקהילה. הסקרים יתבצעו באופן אנונימי. עבודה על קהילת מוצא תתבסס על מקורות ראשוניים ומשניים גם בעבודה כזו יושם דגש על נתונים מספריים שנאספו ע"י חוקרים (מחקר כמותי).

סקר בנושא: השירותים המוניציפליים

חלק א' - פרטים אישיים

שם: _____
מס': _____
שנת עלייה: _____
מספר משפחתי: נטרי/רווק/גרום/אלמן
מספר ילדים: _____
מקצוע: _____
מקום מגורים: _____

חלק ב' - שאלות סגורות

1. האם אתם מרוצים מראש העיר הנוכחי?
מרוצה מאוד/מרוצה/לא מרוצה כלל

2. האם אתם מרוצים משירותי התברואה העירוניים? מרוצה/ לא מרוצה/ לא יודע

3. האם לדעתך העירייה מטקיעה מספיק בניינין? כן/ לא/ לא יודע.

דוגמה לסקר

מבנה הסקר:

חלק א' - פרטים אישיים: גיל, מין, שנת עלייה, מצב משפחתי, מקצוע, מקום מגורים (שכונה ועיר), וכיוצא בזה.

חלק ב': שאלות סגורות בנושא המחקר.

נושאי מחקר לדוגמה לביצוע סקרים על קהילה

- תעסוקת התושבים.
- מצב כלכלי של התושבים.
- ניעות גיאוגרפית בתוך היישוב.
- מצב החינוך ביישוב.
- הרגלי בילוי של התושבים.
- שביעות רצון מהשירותים המוניציפליים.

נושאים מומלצים לעבודה על קהילת המוצא

1. **בסיס הקיום הכלכלי:** כלכלת הקהילה - מקורות ההכנסה של הקהילה. ארגון כלכלי פנימי של הקהילה - מיסים (לדוגמה: מס בשר, מס יין, מס קבורה וכיוצא בזה), תהליכי שינוי בתעסוקת היהודים (בעיקר במאה התשע עשרה ובמאה העשרים); חדירה למקצועות חופשיים; יזמות יהודית; עבודה שכירה; עבודת נשים; קשר לאיגודים מקצועיים.

2. **ריבוד חברתי וכלכלי בקהילה:** עשירים ועניים; מעמדה של העילית הכלכלית בקהילה ובעיני החברה הסובבת; מעמדם של 'בעלי הבתים' הפרנסים בקרב ההנהגה והשפעתם עליה; מעמדם של תלמידי החכמים; סמכותם עיסוקם ופרנסתם; יחסים בין השכבות החברתיות השונות של הקהילה; מקבלי המשכורות מן הקהילה.

3. **מעמד הנשים בקהילה ותפקידיהן***

4. **מעמד הזקנים בקהילה***

5. **הילדות בקהילה ומשמעותה***

- פירוט על נושאים אלו ראה ב"שלב א' - שאלון "אני ומשפחתי".

8. קשרים עם ארץ ישראל

נושאים מוצעים לעבודה אישית

1. הזיקה לארץ ישראל והכמיהה לציון: גילויי הכמיהה וביטויים בקהילה, אופן קיום הקשרים עם ארץ ישראל.

2. התמיכה הכלכלית של הקהילה ביישוב היהודי בארץ ישראל עד לתחילת המאה העשרים (1914): חברות תמיכה וקופות צדקה עבור א"י, גבאי הקופות וממני הקופות, אופן ריכוז הכספים והעברתם ארצה.

3. השד"רים¹: מעמד השד"רים בקהילה והיחס אליהם.

4. רבנות הקהילה וקשריה עם רבנות ארץ ישראל.

5. עלייה והתיישבות בארץ ישראל עד לתחילת המאה ה-עשרים.

6. ראשיתה של הציונות בקהילה ומאפייניה עד להקמת מדינת ישראל.

7. השפעת התנועה הלאומית והקמת המדינה על סיום הנוכחות היהודית בקהילה.

8. עלייה והתיישבות של תושבי הקהילה לאחר קום מדינת ישראל.

הערה: ניתן לאגד את עבודות התלמידים לספר הקהילה.

¹ שד"ר - שלוחא דרבנן

מבוא

לאחר שהתלמידים כתבו עבודה בנושא "אני ומשפחתי" בה הקיפו את תולדות משפחתם ולאחר שעסקו בחקר קהילה בעבר¹, מוצע לתלמידים להעמיק את נושא עבודתם ולעסוק בחקר קהילתם בהווה. היינו, התלמידים יחקרו בעיון ובהרחבת היריעה אתהשכונה / היישוב / הקיבוץ שלהם ויעבדו בקבוצות על הכנת "ספר היישוב", שיספר את סיפורו של המקום בו הם גרים כיום על היבטיו השונים².

תהליך חינוכי זה ידגיש בפני החוקרים הצעירים את החשיבות של כל פרט בקבוצה, את השייכות של הפרט לכלל ואת הקשר והמחויבות של החוקרים הצעירים לקהילתם ולחברה הישראלית בכלל.

תהליך הכתיבה מבוסס על כתיבת עבודה אישית ולאחר מכן על עבודה בקבוצות-אם שיחקרו ויתעדו היבטים שונים של הישוב.

שלבי העבודה

א. בתחילת תהליך העבודה, המורה / המדריך יחלק את החוקרים הצעירים לקבוצות-אם נושאיות. כל קבוצה תחקור במשותף היבט מסוים של הישוב, כדלהלן:

1. התפתחות היסטורית של הישוב.
2. גיאוגרפיה ודמוגרפיה.
3. הארגון הקהילתי ומוסדות ההגנה של הישוב.
4. היבטים סוציולוגיים ואנתרופולוגיים.
5. יחסים עם הסביבה.
6. חיי הדת והרוח בישוב.
7. תרבות ואמנות מקומית.
8. חלקו של היישוב בהיסטוריה של מדינת ישראל.

¹ אנו ממליצים לתלמידים על הכנת "ספר היישוב" כשלב שלישי, לאחר שעסקו בחקר קהילת המוצא שלהם, או כל קהילה אחרת בעבר. חקר קהילה בעבר ישמש להם כאב טיפוס לחקר קהילתם בהווה. אולם ניתן לעבור ישירות מהשלב הראשון ("אני ומשפחתי") ל"ספר היישוב", שכן זו יחידה עצמאית העומדת בפני עצמה.

² חשוב לציין, כי ההצעה המוגשת להלן ל"ספר היישוב" הינה בגדר הצעה בסיסית, וכל רשות או יישוב מוזמן להתאים את המוצע בתכנית בהתאם לאופיים ולצורכיהם.

ב. כל תלמיד בקבוצת־האם שלו יכתוב עבודה אישית על תת-נושא של אחד מן הנושאים הניזכרים לעיל. לדוגמה, תלמיד מקבוצת־האם העוסקת בנושא מס' 2 - "ארגון קהילתי", אשר בחר לכתוב על תת־הנושא "מוסדות החינוך ביישוב" ישתדל להשתמש במקורות ראשוניים רבים, ולקיים ריאיונות בעל־פה עם דמויות מן היישוב מהן ידלה פרטים רבים ככל האפשר בנושא עבודתו.

ג. במהלך העבודה המורה / המדריך יכנס את החוקרים הצעירים אחת לכמה זמן. בכל פגישה כזו המורה / המדריך יתרגל את התלמידים בשיטות העבודה השונות (כגון: ריאיון פתוח, סקר, תצפית משתתפת וכדומה) וינחה אותם לגבי אופן איסוף המקורות, ניתוח המקורות והמסקנות העולות מהם, כתיבה עפ"י אמות המידה של מחקר אקדמי ועוד. בשיעורים מתודולוגים אלו מומלץ להשתמש ב"אוגדן הפעלות ותרגילים למורה/למדריך של תכנית ח"ץ".

לדוגמה, בדיון כיתתי ניתן להדגים עבודה עם מקור ראשוני באמצעות שימוש במקורות ארכיוניים או ספרי זיכרונות. ממקורות אלה ניתן לדלות מידע במגוון נושאים. בדיון במקורות אלו ידגיש המורה/ המדריך שורה של נושאים מתודולוגיים העולים מן השימוש במקור ראשוני כגון: כותב המקור, מניעיו, שיטת הכתיבה, מקורות עליהם נסמך הכותב, הטיות בכתיבה וכדומה.

ד. עם סיום העבודות האישיות יגבש המורה / המדריך את התלמידים לחטיבות מחקר, בהתאם לקבוצות־האם הנושאיות, וכל קבוצה תכין עבודה קבוצתית אחת בנושא שלה, שתהיה מבוססת על העבודות האישיות של חברי הקבוצה, ותציג את עבודתה בפני הקבוצות האחרות.

ה. בסיום שלב זה יצורפו העבודות של קבוצות הנושא השונות יחדיו לאוגדן / כרך אחד, שיהווה את "ספר היישוב".

הצגת "ספר היישוב" ותערוכה קבוצתית

בסיום התהליך החינוכי כדאי לערוך "ערב קהילתי" של היישוב. בערב עיוני ואומנותי זה יוצג בפני הקהל "ספר היישוב" המבוסס על עבודות התלמידים וכן תערוכה קבוצתית בנושא היישוב, שתוכן על־ידי התלמידים עצמם.

בערב זה ירצה כל חוקר צעיר על מחקרו הספציפי, יספר על התהליך אותו עבר ויציג את מסקנותיו העולות מן המחקר ואת המלצותיו לראשי היישוב. מן ההרצאות השונות יעלה סיפורו של המקום. לערב מעין זה ניתן להזמין אישים ודמויות ציבור חשובות: למשל, ראש העיר או המועצה של היישוב, ותיקי היישוב, אישים שרואיינו או השתתפו בהכנת המחקרים, רבנים, אומנים וכמובן, הורים וקרובי משפחה.

בערב כזה כדאי לשלב גם חוקרים מהאקדמיה וממכוני מחקר שעסקו בחקר היישוב או תופעות שונות בו, שיתייחסו ליישוב ולעבודותיהם של החוקרים הצעירים.

לפירוט שלבי העבודה והאפשרויות השונות בחקר היישוב בשילוב כלים מידעניים, ראה מצגת POWER POINT בתקליטור ח"ץ המצורף לחוברת זו בקובץ: "ספר היישוב".

1. התפתחות היסטורית של היישוב

קבוצת־האם בנושא זה תחקור את תולדות היישוב מיום הקמתו. המחקר יתבסס על מקורות ראשוניים ומשניים. התלמידים יגישו את ממצאיהם בעבודה עיונית כתובה (מודפסת או על תקליטון), או במצג

ויזואלי - כסרט וידיאו דוקומנטרי קצר, תערוכת צילומים ומסמכים, או אתר באינטרנט על היישוב שייבנה על-ידי התלמידים.

מבנה העבודה

1. **מבוא:** הגדרת נושא העבודה ומטרותיה. תיחום התקופה והמקום הנידונים בעבודה. כמו כן, תוסבר במבוא שיטת העבודה ומגבלותיה. היינו, מהם הכלים המחקריים והמקורות שבהם השתמש התלמיד (לדוגמה: עיתונות, ריאיונות, ספרות מחקרית, ספרות אוטוביוגרפית וכדומה).
2. **הצגת תוצאות המחקר:** תוצאות המחקר יוצגו במספר פרקים לפי חלוקה נושאית, בשילוב מסמכים, תמונות ועוד. חלוקת הפרקים יכולה להיות כרונולוגית או נושאית.
3. **סיכום ומסקנות:** כאן יסוכמו תוצאות המחקר בקצרה וינתנו כיוונים למחקרים נוספים בנושא הנדון בעבודה. כמו כן ניתן לצרף מסקנות אישיות והמלצות לשינוי המצב.
4. **ביבליוגרפיה:** יש לפרט בחלק זה את כל המקורות וספרות העזר שנעשה בהם שימוש במהלך העבודה.
5. **נספחים:** כאן יצורפו צילומים של מסמכים אותנטיים, טבלות, מפות, צילומים וכדומה.

נושאים מומלצים לעבודה אישית

סיפורו של מקום (יישוב/ שכונה/עיר/עירייה/קיבוץ/ מושב וכדומה) בארץ ישראל:

- א. מקור השם של המקום (מקור יהודי מן התנ"ך, מהמשנה ומהתלמוד, או מתולדות היהודים בעת החדשה; מקור ערבי או אחר).
- ב. שנת הייסוד של המקום; המייסדים ומוצאם; הסיבות להקמת המקום, ולבחירת המקום; צורת ההתיישבות.
- ג. תיאור הקווים הכלליים בהתפתחות המקום מבחינה משפטית, כלכלית, דמוגרפית, חברתית, ורוחנית.
- ד. חלקו של המקום בהיסטוריה היהודית בעבר ובהווה (לדוגמה: חלקו של המקום בהקמת המדינה, במלחמות ישראל, וכדומה).
- ה. יחסי האוכלוסייה המקומית עם הסביבה (למשל, יחסים עם יישובים אחרים, יחסי יהודים ערבים וכדומה).
- ו. דמויות בולטות בחיי המקום.

מקורות

- ריאיונות עם תושבי הקהילה וותיקיה.
- תמונות ומסמכים משפחתיים (למשל: כתובות, מסמכי בעלות על הדירה וכדומה).
- עיתונות מקומית וארצית.
- תקנונים של ועד השכונה, המועצה המקומית וכדומה.
- ספרי שנה של העירייה.
- ארכיונים ממשלתיים.
- ארכיון העיר/העירייה.
- שנתונים סטטיסטיים.
- מוזיאונים.

- ספרי זיכרונות ואלבומי תמונות.
- ספרות עזר מחקרית בנושא.
- אתרים ארכיאולוגיים או היסטוריים בשכונה/ביישוב.
- סרטים דוקומנטריים וכתבות טלוויזיה.

2. גיאוגרפיה ודמוגרפיה

קבוצת-אם בנושא זה תחקור את היישוב מהזווית הגיאוגרפית והדמוגרפית. המחקר יתבסס על מפות, תצלומי אוויר, חומר עיוני מספרים ועבודת שטח, שבסופה יצטרכו התלמידים להגיש את ממצאיהם בצורת עבודה כתובה או כמצגת.

מבנה העבודה

1. **מבוא:** המבוא יכלול את הגדרת נושא העבודה ואת מטרותיה. כמו כן, תוסבר במבוא שיטת העבודה. היינו, מהם הכלים המחקריים שבהם השתמש התלמיד (לדוגמה: הוצאת נתונים ממפה, מדידות של מרחקים, טמפרטורות וכדומה, מיפוי השכונה, צילום וכדומה).
2. **הצגת תוצאות המחקר:** תוצאות המחקר יוצגו במספר פרקים לפי חלוקה נושאת, רצוי באמצעות מפות, סכמות, טבלות, גרפים וכדומה שיצורפו להם הסברים מילוליים.
3. **סיכום ומסקנות:** כאן יסוכם תוצאות המחקר בקצרה וינתנו כיוונים למחקרים נוספים בנושא הנדון בעבודה. כמו כן ניתן לצרף מסקנות אישיות והמלצות לשינוי המצב.
4. **ביבליוגרפיה:** יש לפרט בחלק זה את כל המקורות וספרות העזר.
5. **נספחים:** כאן יצורפו צילומים של מסמכים אותנטיים, טבלות, מפות, צילומים וכדומה.

נושאים מומלצים לבדיקה בעבודה

- א. **איתור מיקום היישוב על גבי מפה:** החל מאיזה קנה-מידה ניתן למצוא את היישוב, למשל? מה אפשר לראות במפה של 1:250,000 ובמפה של 1:10,000 קנה-מידה? איתור היישוב על מפה שנמחקו ממנה סימנים מזהים לפי מיקום (מרחק מהים, כיוונים וכדומה).
- ב. **מיקום היישוב בעיר ו/או במדינה (צפון, דרום-מזרח וכדומה) וגבולותיה:** למשל, אם מדובר בשכונה - השכונות הגובלות בשכונה (צפון, דרום, מזרח ומערב) ואם ביישוב - מהם היישובים השכנים לו, מדידת מרחקים ממקומות שונים לשכונה או ליישוב במפה וחישוב המרחק הריאלי.
- ג. **סימון אתרים בולטים ביישוב:** כמו למשל מבנים בולטים, גנים, בתי כנסת, בתי ספר, מוסדות ציבוריים וכדומה. סימונם במפה.
- ד. **חישוב גבהים על המפה הטופוגרפית:** למשל, הבית הגבוה ביותר ביישוב והבית הנמוך ביותר לימוד קווי גובה, זיהוי נקודות גובה וואדיות.
- ה. **אקלים:** מדידת טמפרטורות ביישוב (מחוץ לבית ובתוכו, בצל ובשמש, במקום הגבוה ביותר ובמקום הנמוך ביותר). ציור גרף על-פי המדידות היומיות. מדידת משקעים בקהילה. השוואה לאזורים אחרים בארץ. איתור מקומות בארץ ובעולם בהם שוררות טמפרטורות דומות ואקלים הדומה לזה של היישוב באמצעות האטלס.
- ו. **מאפיינים בולטים של היישוב:** מגורים או מגורים מעורבים עם תעשייה ומלאכה. מיפוי האזורים

התפקודיים של היישוב: חנויות, שוק ומסחר, אזורי תעשייה, מגורים, שירותים וכדומה.

ז. **סימון במפה** של הרחובות הראשיים ביישוב ועורקי התחבורה הראשיים העוברים בו.

ח. **נתונים דמוגרפיים:** גודלה של הקהילה ביישוב והתפתחותה ביחס לאוכלוסייה הכללית; הגירה פנימית; הרכב האוכלוסייה; ילודה ותמותה; נישואין; תוחלת החיים; נתונים על עלייה והגירה.

ט. **תרגיל דמוגרפי:** אם העבודה היא על יישוב מסוים ניתן לערוך משאל בין התושבים: מאיזו ארץ הגיעו? באיזו שנה הגיעו לשכונה? למה באו לשכונה? איפה גרו טרם בואם לשכונה? וכדומה. אחר־כך ניתן להשוות את הממצאים של המשאל עם נתונים מהשנתונים הסטטיסטיים, ולסרטט את ההרכב הדמוגרפי של תושבי היישוב.

י. **ארכיטקטורה:** המבנה הפיזי של היישוב (עיר / שכונה / רובע וכדומה), סגנון הבנייה, קווים ייחודיים לבתי היהודים.

מקורות

- מפה רגילה של הארץ / יישוב / שכונה.
- מפה טופוגרפית של היישוב / השכונה.
- תצלומי אוויר.
- תצלומים של אתרים בולטים ביישוב.
- תצלומים של תושבים.
- מפת התחבורה המקומית.
- אטלסים.
- שנתונים סטטיסטיים.
- סיורים רגליים ביישוב.
- ספרות עזר מחקרית.

3. הנהגת היישוב ומוסדותיה

קבוצת־האם העוסקת בנושא זה תחקור את המבנה הפוליטי והארגוני של היישוב. המחקר יתבסס על חומר עיוני ועל עבודת שטח, שבסופה יצטרכו התלמידים להגיש את ממצאיהם בצורת עבודה כתובה.

מבנה העבודה:

1. **מבוא:** המבוא יכלול את הגדרת נושא העבודה ואת מטרותיה. כמו כן, תוסבר במבוא שיטת העבודה. היינו, מהם הכלים המחקריים שבהם השתמש התלמיד (לדוגמה: ריאיון עם בעלי תפקידים ביישוב, סקר דעת קהל בנושא הבחירות לרשות המקומית וכדומה).

2. **הצגת תוצאות המחקר:** תוצאות המחקר יוצגו במספר פרקים לפי חלוקה נושאת, רצוי באמצעות סכמות, טבלות, גרפים וכדומה שיצורפו להן הסברים מילוליים.

3. **סיכום ומסקנות:** כאן יסוכם תוצאות המחקר בקצרה וינתנו כיוונים למחקרים נוספים בנושא הנדון בעבודה. כמו כן ניתן לצרף מסקנות אישיות והמלצות לשינוי המצב.

4. **ביבליוגרפיה:** יש לפרט בחלק זה את כל המקורות ואת ספרות העזר.

5. **נספחים:** כאן יצורפו צילומים של מסמכים אותנטיים, טבלות וכדומה.

נושאים מומלצים לעבודה

1. דפוסי ההנהגה של היישוב, לרבות ההנהגה הרוחנית; מוסדות ההנהגה של היישוב ושיטת הבחירות לרשות המקומית; ראש היישוב ואופן בחירתו, מעמדו, תפקידיו וסמכויותיו, תקנון היישוב; ההנהגה הדתית ביישוב (מועצה דתית); ועדי שכונות.
2. יחסי היישוב עם השלטון המרכזי, השלטון המרכזי ויחסו ליישוב, מידת האוטונומיה של השלטון המקומי; יחסי הגומלין בין מוסדות היישוב והשלטון המקומי לבין שלטון המרכזי (למשל, בין ועד השכונה לעירייה, בין המועצה המקומית לממשלה וכדומה); ייצוג תושבי היישוב במוסדות המדינה ברמה הארצית (בכנסת); נציגויות של הממשלה והמדינה בקהילה (דואר, משרד העבודה, קופת חולים, בתי ספר, משטרה וכדומה).
3. מוסדות ציבוריים ביישוב: מוסדות רווחה וסעד, בתי כנסת, בתי משפט, רבנות, בתי חולים, מתנ"סים, מוסדות צדקה וחסד, מוסדות צדקה וחסד, בתי יתומים, בתי תמחוי, אגודות סיוע לחולים ונזקקים, בתי עלמין וענייני קבורה, דרכי המימון וההקמה של המוסדות, בעלי תפקידים וכדומה.
4. השתתפות תושבי היישוב במוסדות וולונטריים כגון: משמר אזרחי, תנועות נוער, חוגים תרבותיים, מרכזי תרבות, תיאטרון קהילתי, קולנוע, אגודות ספורט וכדומה.
5. זרמים פוליטיים ומפלגות ביישוב: נטיותיהם הפוליטיות של תושבי היישוב ומידת מעורבותם בפוליטיקה הארצית והמקומית.
6. מוסדות החינוך של היישוב :
  - א. מוסדות חינוך מסורתיים (חדר, תלמוד תורה וכדומה), ומוסדות חינוך מודרניים (בתי ספר ממלכתיים יסודיים ותיכונים, מוסדות להשכלה גבוהה, רשתות חינוך ביישוב וכגון: אליאנס, אורט וכדומה).
  - ב. תוכני הלימוד, שיטות החינוך וההוראה, תנאי הלימוד, שעות הלימוד, שנות הלימוד.
  - ג. המורים: כישוריהם הכשרתם ומעמדם.
  - ד. חינוך בלתי פורמאלי (תנועות נוער).
  - ה. חינוך למבוגרים.

מקורות

- ריאיונות עם אישים שונים בוועד השכונה, במועצה מקומית או בעירייה.
- ריאיונות עם תושבי היישוב.
- תקנונים של ועד השכונה, של המועצה המקומית וכדומה.
- ספרי שנה של העירייה.
- שנתונים סטטיסטיים.
- עיתונות מקומית וארצית.
- נתוני בחירות משנים קודמות.
- ספרות עזר מחקרית בנושא (ספרי גיאוגרפיה, אנציקלופדיות וכדומה).

4. היבטים סוציולוגיים

שיטת העבודה

קבוצת-האם בנושא זה תחקור את ההיבטים החברתיים והכלכליים של היישוב. מחקר כלכלי וחברתי של היישוב יתבסס על עבודת שטח. בעבודה זו יערכו התלמידים סקרים, שאותם יחברו בכוחות עצמם, ולאחר מכן יסכמו את התוצאות בטבלות ובגרפים, בליווי הסברים מילוליים ומסקנות, ויצליבו את הנתונים עם שנתונים סטטיסטיים של העירייה / המועצה המקומית או עם נתונים סטטיסטיים ממשלתיים. הסקרים יתבצעו באופן אונימי. בעבודה כזו יושם דגש על נתונים מספריים (מחקר כמותי).

סקר בנושא: השירותים המוניציפליים

חלק א' - פרטים אישיים

שם: _____
מס': _____
שנת עלייה: _____
מצב משפחתי: נשוי/רווק/גרוש/אלמן _____
מספר ילדים: _____
מקצוע: _____
מקום מגורים: _____

חלק ב' - שאלות סגורות

1. האם אתה מרוצה מראש הניר הנוכחי?
מרוצה מאוד/מרוצה/לא מרוצה כלל

2. האם אתה מרוצה משירותי החברואה העירוניים?
מרוצה/ לא מרוצה/ לא יודע

3. האם לדעתך העירייה מטקיעה מספיק בניטן?
כן/ לא/ לא יודע.

דוגמה לסקר

מבנה הסקר

חלק א' - פרטים אישיים: גיל, מין, שנת עלייה, מצב משפחתי, מקצוע, מקום מגורים (שכונה ועיר), וכדומה.

חלק ב' : שאלות סגורות בנושא המחקר.

נושאי מחקר לדוגמה לביצוע סקרים על יישוב/ שכונה:

- תעסוקות התושבים.
- מצב כלכלי של התושבים.
- ניעות גיאוגרפית בתוך היישוב / השכונה.
- מצב החינוך בשכונה / ביישוב.
- הרגלי בילוי של התושבים.
- שביעות רצון מהשירותים המוניציפליים.
- מעמד הנשים ביישוב ומידת השתתפותן בחיים הציבוריים.

(על כך בהרחבה ראה באוגדן ההפעלות והתרגילים למפעל ח"ץ - "תרגיל בנושא: עריכת סקר")

נושאים מומלצים לעבודה

1. **בסיס הקיום הכלכלי של היישוב:** כלכלת היישוב - מקורות ההכנסה של היישוב וארגון כלכלי פנימי. תהליכי שינוי בתעסוקות התושבים ביישוב (לדוגמה מעבר מחקלאות לתעשייה, או ממפעלי טקסטיל להייטק וכדומה; בעלי מקצועות חופשיים; יזמות מקומית; עבודה שכירה (עובדים זרים); עבודת נשים; קשר לאיגודים מקצועיים, וכדומה.
2. **ריבוד חברתי וכלכלי ביישוב:** מעמדות שונים ביישוב, פערים בין עשירים ועניים, מעמדה של העילית הכלכלית ביישוב ובקרב ההנהגה והשפעתה על היישוב. יחסים בין השכבות החברתיות השונות של היישוב. ההרכב הדמוגרפי של התושבים בשכונה - דתות שונות, עדות שונות, עולים מול ותיקים, דתיים וחילונים וכדומה.
3. **מעמד הנשים ביישוב ותפקידיהן:** תפקידי הנשים בקהילה - פעילותן במוסדות חינוך, סעד ורווחה וכדומה. תעסוקות הנשים ביישוב, השתתפות הנשים בפוליטיקה הציבורית, נשים במשרות בכירות ביישוב, אחוז הנשים במוסדות להשכלה גבוהה, ארגוני נשים ביישוב, וכדומה.
4. **מצב הקשישים ביישוב:** בתי אבות, מועדונים לקשישים, מוסדות וולונטריים המסייעים לקשישים, יחס הקהילה המקומית לקשישים וכדומה.

5. **ילדים ובני נוער ביישוב:** מוסדות מיוחדים לילדים ונוער, תנועות נוער, קבוצות ספורט, חוגים, מועדונים ומתקני משחק לילדים ולבני נוער, ארגונים לילדים ולבני נוער וכדומה.

5. יחסים עם הסביבה

נושאים מומלצים לעבודה

1. היחסים עם האוכלוסייה הסובבת: יישובים סמוכים עירוניים, קיבוצים, מושבים, כפרים, ערבים וכדומה; השפעות גומלין דתיות ו/או תרבותיות, דחייה וסימביוזה.
2. חלקו של היישוב במוסדות אזוריים משותפים (למשל, בתי ספר אזוריים, מועצה אזורית וכדומה), ארגונים כלכליים משותפים עם יישובים סמוכים, שוק אזורי וכדומה.
3. משרדי ממשלה שונים ושירותים באזור היישוב.
4. הסכסוך היהודי-ערבי והשפעותיו על יחסי היישוב עם הסביבה (בייחוד ביישובי ספר).

6. חיי הדת והרוח ביישוב

נושאים מומלצים לעבודה

1. **רבני היישוב ותולדותיהם:** במסגרת חקר היישוב חשוב מאוד להעלות על נס את דמויותיהם של רבני היישוב בעבר ובהווה ואת תרומתם לחיי הרוח ולשימור היהדות ביישוב.
נושאים שיש לדון בהם במהלך העבודה:
  - א. מוצאו ואבותיו של החכם. במידה והוא נצר לשושלת חכמים כדאי להרחיב מעט על החכמים במשפחה.
  - ב. קורות חייו: הולדתו וראשית לימודו, רבותיו, השפעתם עליו, מקום מגוריו, פטירתו (אם נפטר).
  - ג. פועלו בקהילה / במוסדות הקהילה, מעמדו ביישוב וכדומה.
  - ד. האם כתב ספרים? מהם? (מומלץ לצלם את שערי ספריו, אם יש כאלו).
  - ה. מידותיו והתנהגותו.
  - ו. מתורתו: במה עסק? יחסו לכלל ולפרט, מה ייחודו של הרב?
2. **בתי מדרש, תלמודי תורה, ישיבות ובתי הכנסת:** בתי המדרש, תלמודי תורה, והישיבות; הלומדים, מעמדם וסמכותם בקהילה; הפעילות התורנית ביישוב – שיעורי דת, כנסים, טקסים, חזרה בתשובה, קברי צדיקים בסביבה והשפעתם על חיי הקהילה ביישוב.
בתי הכנסת: סוגים של בתי כנסת ביישוב לפי העדות השונות, מתי הוקמו בתי הכנסת, תיאור חיצוני של בתי הכנסת, תיאור המתפללים שם בעבר וכיום. האם נשמרת זהותו העדתית של בית הכנסת? מהם ההבדלים בנוסחי התפילה והחזנות בבית הכנסת? מיהם בעלי התפקידים בבית הכנסת? מהו תפקידו החברתי של בית הכנסת בקהילה?
3. **סופרים ומשוררים ביישוב:** סופרים, משוררים, פייטנים ויוצרים שיצרו או יוצרים ביישוב.
4. **עיתונות מקומית:** מקומונים, עיתונות מקומית בעברית או בשפות אחרות – למשל, עיתון השכונה וכדומה.

7. תרבות ואמנות ביישוב

קבוצת־האם שעוסקת בנושא זה תחקור את ההיבטים התרבותיים והאומנותיים של היישוב ותנסה למצוא את המאפיינים המשותפים לתושבי היישוב. העבודה תתבסס על עבודת שטח, שעיקרה תצפית משתתפת על חיי התושבים ביישוב. עבודה על קהילת מוצא תהיה מבוססת על מקורות ראשוניים ומשניים.

נושאים מומלצים לעבודה

1. **ההווי התרבותי של הקהילות ביישוב:** לבוש; שפה וסגנון דיבור; אגדות וסיפורי עם מקומיים; פתגמים או ביטויים מיוחדים ליישוב; תיאטרון ומחול; ריקוד עממי; מוסיקה; ספורט; תרבות פנאי וסגנון בילוי; טקסים ומנהגים מיוחדים, ריפוי עממי; אמונות עממיות, מאכלים; אמנות חומרית (תכשיטים, כלים, תשמישי קדושה וכדומה).
2. **מעגל החיים ומעגל השנה:** מעגל השנה: חגים ומועדים בישראל – מנהגי החגים והמועדים האופייניים לכל קהילה. **מעגל החיים:** כל האירועים הנוגעים למחזור החיים החל מלידה, ברית מילה, הולדת בת, בר־מצווה, אירוסין וחתונה ועד למנהגי אבלות בקהילות.
3. **השוק:** מה מיקומו בתוך היישוב? כיצד הוא בנוי? באיזה ימים הוא עובד? מי הם הקונים בשוק? מי הם המוכרים? מהם הרגלי הקנייה והמכירה של השוק? מה תפקידו החברתי והכלכלי של השוק? האם הוא מתפקד גם כזירה פוליטית?
4. **מסעדות ובתי קפה:** מה תפקידם החברתי, הכלכלי והתרבותי? האם הם משמשים את תושבי היישוב / השכונה או שזהו ענף מסחרי ותיירותי? מי הם הלקוחות? מה הגילאים של היושבים? מה מינם? מי הם בעלי המקומות הללו?
5. **מכולות וחנויות:** מה תפקידם החברתי, הכלכלי והתרבותי? האם הם משמשים את תושבי היישוב/ השכונה או שזהו ענף מסחרי ותיירותי? מי הם הלקוחות? מה גילאיהם? מה מינם? מי הם בעלי החנויות הללו?

מקורות

כמקורות לעבודה ישמשו בעיקר תוצאות התצפית המשתתפת, וכל מקור היסטורי אפשרי אחר (ראה לעיל "מקורות" בקבוצת ההיסטוריה).

8. חלקו של היישוב בהיסטוריה של מדינת ישראל

נושאים מוצעים לעבודה אישית

1. מפעל העלייה וההתיישבות ביישוב עד להקמת המדינה ותרומתו לציונות.
2. מפעל העלייה וההתיישבות ביישוב לאחר קום מדינת ישראל.
3. חלקו של היישוב במלחמות ישראל.
4. שינויים שחלו ביישוב עם קום המדינה: שינויים בהרכב האוכלוסייה, בתפקוד היישוב ומעמדו.
5. מפעלים ייחודיים ביישוב וההיסטוריה שלהם.

הדרכה בסיסית לכתיבת עבודת חקר ברמת העמקה וברמה אקדמית

רמת העמקה ורמה אקדמית – תהליך העבודה

הקדמה

תלמיד/ה יקר/ה,

בשעה טובה הגעת לכתוב עבודה בשלב העמקה לאחר שעברת את השלב הבסיסי של תכנית "חוקרים צעירים" וחקרת את משפחתך ואת קהילתך. כעת הינך עובר/ת לשלב מתקדם יותר בעבודת החקר. זהו שלב חשוב מאוד להתפתחותך האישית כחוקר/ת, והוא מהווה נדבך נוסף בחקר מורשת קהילות ישראל באקדמיה. בשלב זה נדרשת, כמובן, הנחיה אישית צמודה מאנשי אקדמיה, שכן העבודה בשלב זה צריכה להיות בנויה היטב ומבוססת על בדיקה מעמיקה ויסודית של הנושא.

להלן יידונו השלבים בכתיבת עבודת החקר:

בחירת הנושא; קריאה ראשונה של המקורות; איסוף החומר; כתיבת ראשי פרקים ועריכתם; כתיבת העבודה והרישום הביבליוגרפי.

שלב א: תכנון והכנה

1. בחירת נושא העבודה

א. בשלב זה עליך לבחור **נושא ממוקד ומצומצם** ולחקור אותו לעומק, בכלים אקדמיים שאת חלקם רכשת כבר במהלך השלבים הקודמים. יש להיזהר מבחירת נושא רחב וכוללני. נושא רחב הינו בדרך כלל רדוד ואין בו כל חידוש.

ב. רצוי לבחור נושא **שמעניין** אותך וקרוב ללבך.

ג. עליך לבחור נושא מתוך כלל הנושאים שבהם עסקת **בשלב הבסיסי**, או כל נושא אחר העוסק **במורשת קהילות ישראל**. בסוף חוברת זו מצורפת רשימת נושאים מומלצים לעבודת חקר ברמת העמקה וברמה אקדמית (כעבודת גמר לבגרות). אינך מחוייב לבחור באחד מהנושאים הללו. הינך רשאי/ת לבחור כל נושא אחר שיאושר על-ידי ראשי תחום מורשת ו/או מנחי מורשת במחוזות השונים.

ד. בטרם תיגשי/י לעבודה כדאי לבדוק:

- מדוע בחרת דווקא נושא זה?
- האם הגדרת נכון את נושא העבודה?

- האם הנושא ממוקד דיו?
  - האם תוכל ללמוד ולהציג את הנושא בפרק הזמן העומד לרשותך?
  - האם ברשותך די חומר בנושא? מהו אופי החומר המצוי ברשותך?
  - האם זהו חומר ראשוני או סיכומי (משני)?
- ה. להלן דוגמה של צמצום נושא לעבודת חקר:
- נושא כללי: מעמד הנשים במזרח.
  - נושא פחות כללי: מעמד הנשים בקהילה X.
  - נושא מוגבל יותר: מקומה של האישה במשפחה בקהילה X.
  - נושא מוגבל דיו: שינויים במעמדן של הנשים במשפחה בקהילת X לאחר העלייה לארץ.
  - תהליך הצמצום נערך תוך כדי ההעמקה של החוקר ו / או בשדה הנחקר.
1. כדאי לזכור: עבודת חקר ברמת העמקה או ברמה אקדמית המבוססת על ספרי לימוד ואנציקלופדיות הינה כללית ושטחית!

2. קריאה ראשונית של המקורות ולימוד הנושא

- לאחר שבחרת נושא ומיקדת אותו, למד / י אותו.
- יש לפנות לאנציקלופדיות ולספרי יעץ כלליים, שם תקבל / י מידע ראשוני על הנושא. בספרים אלה מצויה רשימה ביבליוגרפית בסיסית, היעזר/י בה להמשך חיפוש החומר ולימוד הנושא הימנע / י מקריאת ספרים ומאמרים שאינך יכול / ה להבינם כראוי.
- השתדל/י להיעזר בספרים שבהם מצויים מפתחות ותוכן עניינים מפורט. בעזרת המפתחות יש לבדוק את הנושאים הקרובים לעבודתך.
- על יסוד הקו המנחה שקבעת לעצמך והעיון הראשוני בחומר, יש לנסח את שאלת המחקר ולהכין ראשי פרקים שיהוו שלד של העבודה. ראשי הפרקים יאפשרו לך לקבוע מסגרת, לדעת מה מן החומר שתמצא ראוי לעיון יסודי. מובן שניתן להוסיף על ראשי הפרקים או לגרוע מהם, לשנותם או לסדרם כמתבקש על פי סדר חשיבותם. רצוי כבר במהלך שלב זה לערוך רשימה ביבליוגרפית של ספרים ומאמרים העוסקים בנושא.

3. איסוף החומר

לאחר בחירת הנושא ולאחר קביעת גבולות העבודה ותכניה, עליך לקבוע מהם המקורות שתשתמש בהם בכתיבה. עליך להשתמש במקורות רבים ומגוונים כדי שתתקבל תמונה מקיפה ומעמיקה. עליך לאסוף את החומר באופן שיטתי.

המקורות השונים נחלקים לשתי קבוצות:

1. מקורות ראשוניים.
2. מקורות משניים.

מקורות ראשוניים: אלו הם מקורות שלא עברו כל "עיבוד", לדוגמה:

- מקורות ארכיוניים (פנקסי קהילה, תקנונים, סרטים, הקלטות, תעודות ומסמכים).
- עיתונות.

- דינים וחשבונות.
- ספרי הלכה, ספרי שאלות ותשובות.
- ריאיונות בעל-פה.
- ספרי זיכרונות.
- ידיעונים סטטיסטיים.

מקורות משניים: מקורות שעברו "עיבוד" וניתוח של המקורות הראשוניים. לדוגמה:

- ספרי עזר כלליים.
- אנציקלופדיות ומילונים.
- מחקרים - ספרים ומאמרים מכתבי עת.

כמובן, עבודה המבוססת על מקורות ראשוניים רבים יותר הינה מקורית, בעלת חידושים ובעלת תרומה לידע הכללי.

במהלך איסוף החומר עליך להשוות את המקורות העומדים לרשותך. יש לבדוק האם המידע כתוב באיזון ובאובייקטיביות, האם הדברים הם הערכות, תעמולה או דברים שיש להם בסיס, האם העמדות המובעות במקורות מנומקות כראוי ומהם המקורות שעליהם הסתמך המחבר. זהירות יתר יש לנקוט בבדיקת המקורות הראשוניים, במיוחד כשמדובר במקורות הנבועים מספרי זיכרונות, מריאיונות בעל-פה, ממקורות עיתונאיים וכדומה. הללו נגועים בדרך כלל בחוסר אובייקטיביות. במקרים כאלה יש להעמיד מולם מקורות אחרים ולערוך השוואה ובדיקה, היינו: **הצלבת מקורות**.

4. ניסוח שאלת החקר

סביר להניח שכבר בעת בחירת הנושא שאלת את עצמך: מהן השאלות שמעניינות אותי בנושא העבודה מהי הבעיה / הסוגיה המרכזית אותה אני רוצה לחקור? אלו הן שאלות ספונטניות המעוגנות בידע אישי ומטרתן להצביע על כיווני החקר.

כעת, לאחר שפנית למקורות המידע כדי לאסוף נתונים, עליך לנסח שאלת חקר ממוקדת יותר. שאלת חקר הינה הצהרה מנוסחת היטב ובבהירות על מה שמעניין אותך ככותב / ת העבודה, ומצביעה על כיוון החקר שלך. היא מופיעה בדרך כלל כמשפט שאלה עם סימן שאלה בסופו (לעיתים, היא יכולה להופיע כמשפט חיזוי).

שאלת החקר חייבת לענות על שני תנאים הכרחיים:

1. שאלת החקר נסמכת על מקורות מידע.
  2. שאלת החקר כוללת לפחות שני מושגים ומנסה לקשור ביניהם.
- על מנת לברר האם שאלת החקר שניסחת היא טובה, עליך לבדוק את מאפייני שאלת החקר שלך:
- א. האם השאלה מנוסחת באופן ברור וממוקד?
  - ב. האם ברור בין אלו מושגים היא קושרת?
  - ג. האם השאלה מסתמכת על מקורות מידע קיימים, או על ממצאים מעבודת השדה?
  - ד. האם שאלת החקר מזמנת הרחבה ודין?

- ה. האם שאלת החקר מעניינת? מסקרנת? ייחודית?
ו. האם שאלת החקר נובעת ממטרת המחקר המרכזית?

5. איסוף, עיבוד וארגון של מקורות המידע

את החומר העיוני שנאסף (מקורות המידע) יש לארגן ולמיין על מנת שניתן יהיה לעבדו מאוחר יותר. בעבר, נהוג היה לערוך זאת באמצעות רישום ידני של המקורות בכרטיסים. אנו ממליצים על הכנת תקציר ביבליוגרפי לכל מקור. לשם כך יש לפתוח במחשב (ב־word) קובץ "תקצירים ביבליוגרפיים".

לכל תקציר ביבליוגרפי יש להקצות עמוד נפרד ולרשום בו את הפרטים הבאים: **כותרת המקור, שם המחבר, הפרטים הביבליוגרפיים המלאים של המקור, תאריך הפרסום, שפה, סוג הפרסום ומספר הסימון בספרייה.** דבר זה יחסוך לך עבודה רבה בסיום העבודה, עת תזדקק / י לרשום את הביבליוגרפיה של העבודה. באותו עמוד יש לרשום **תקציר תוכן**, כלומר לרשום את עיקרי המידע, וכן **מונחי מפתח.** אם תזדקק / י ליותר מעמוד אחד למקור, מספר / י את העמודים.

חשוב לרשום את הנושא הנדון בתקציר בראש העמוד, כך תוכל / י אחר־כך לאגד יחדיו כמה תקצירים העוסקים באותו נושא ממקורות שונים. כאשר יש למקור אחד כמה נושאים שונים שכולם נוגעים לנושא העבודה, כדאי לרשום כל נושא בעמוד נפרד.

לעיתים ייראה לך לנכון להעתיק קטע ככתבו וכלשונו. אם תבחר / י לעשות כן, הציטוט חייב להיות מדויק. אם ברצונך לפסוח על מילים הקפד להטיל שלוש נקודות כך: [...], ואם ברצונך להעיר הערה כלשהי על הציטוט הער בהערות שוליים או בתוך סוגריים מרובעים. בציון הציטוט הקפד על ציון מספרי העמודים של הטקסט המצוטט.

דוגמה לתקציר ביבליוגרפי:

נושא המקור: חתונה

כותרת: ילקוט מנהגים

שם מחבר: וסרטיל אשר; **ביבליוגרפיה:** ירושלים: מחלקת הפירסומים, משרד החינוך התרבות והספורט, 1996; **תאריך פרסום:** ינואר 1996; **שפה:** עברית; **סוג פרסום:** ספר; **סימון קטלוגי בספרייה:** 70.51070

תקציר תוכן: הספר סוקר מנהגים המעגל החיים בקהילות ישראל השונות.

הנושאים הרלוונטים לעבודתי בהם עוסק הספר הם: שידוכין, משא ומתן בין המשפחות, משתה השידוכין, הביקור הראשון של החתן בבית הכלה, המוהר, נדוניה, טקס פגישת המחותנים, תהליך החתונה וליל הכלולות.

מונחי מפתח: חתונה, שידוכין, חתן, כלה, נדוניה, טקס הכלולות, מוהר, מחותנים, נדוניה.

6. הכנת ראשי פרקים

לאחר שאספת ומיינת את החומר שאתה/ה זקוק/ה לו בכתיבת העבודה, קרא/י חומר זה שוב. כעת יש להכין ראשי פרקים הגיוניים שיובילו אותך שלב אחר שלב במהלך העבודה, ולמיין את החומר על פי ראשי הפרקים.

הניסוח הכללי של ראשי הפרקים יעובד ויכתב לתכנית אחת שלמה שתדריך אותך בכתיבת העבודה. עם זאת, כדאי לזכור: תכנית זו פתוחה לשינויים, ובלבד שתעמוד בדרישות המקובלות של כתיבת העבודה.

7. כתיבת העבודה

לפני כתיבת העבודה יש לעצור ולחשוב!

רצוי לחשוב על העבודה ועל הרעיונות השונים. שאל/י את עצמך שאלות על עניינים הקשורים בעבודה. לדוגמה: האם מטרת העבודה ברורה דיה? האם יש ברשותי די חומר לכתיבת העבודה? מה מהותו של חומר זה?

הכתיבה עצמה צריכה לכלול כמה תנאים יסודיים:

1. בהירות הניסוח.
2. קיצור: היזהר מפני מלל מיותר והימנע משילוב חומר שאינו רלוונטי.
3. היגיון: הדברים צריכים להיות מנוסחים בסדר הגיוני.
4. דיוק: דייק במסירת הדברים והנתונים.
5. אובייקטיביות: יש לשפוט את המקורות שלפניך באובייקטיביות. היזהר/י מדעות קדומות שלך ושל אחרים, לבל יחדרו לעבודתך.
7. יושר: יש לנהוג כבוד כלפי המקורות ולהציג דעות מנוגדות. היושר מחייב גם לציין מגבלות שונות שעלו במהלך העבודה.

חשוב לזכור!

- יש לחלק את העבודה לפרקים ולפרקי משנה. אין להסתפק בפרק יחיד.
- חייבת להיות הבחנה ברורה בין הפרקים, פרקי המשנה והסעיפים.
- אין לתת סימון זהה לשני פרקים כאשר ברור שאחד מהם כפוף לחברו.
- אין העבודה מהווה סיכום של חומר שקראת, אלא יש להגיב על החומר בניתוח ולהעלות מסקנות ורעיונות משלך!

8. מבנה העבודה

את העבודה העיונית יש להגיש בצורה נאה ומושלמת, בדומה לספר מודפס. יש להדפיס את העבודה. נהוג להגיש עבודה הבנויה מהחלקים הבאים: עמוד השער; תוכן עניינים; הקדמה; מבוא; גוף העבודה; סיכום ומסקנות; נספחים; רשימה ביבליוגרפית (רשימת קיצורים); רשימת מפות, לוחות, איורים (רשימה לכל סוג); רצוי לצרף מפתח (אינדקס).

1. **עמוד השער:** בעמוד השער מופיע נושא העבודה; שם הכותב; באיזו מסגרת; תאריך. בעמוד זה הדגש הוא על שם העבודה, ושאר הפרטים יציגו בכתב קטן יותר. להלן דוגמה לעמוד שער:

2. **תוכן העניינים:** תוכן העניינים נותן לקורא מושג ראשוני על הנושאים שבהם דנה העבודה ומאפשר איתור נושא מסוים. יש לציין בתוכן העניינים את פרקי העבודה ומספר העמודים. יש לציין בתוכן העניינים גם את העמודים שבהם מופיעים הנספחים, את הרשימה הביבליוגרפית ואת שאר הרשימות.

3. **הקדמה:** כוללת את הסיבה לבחירת הנושא, מסגרת הכתיבה, תודות למסייעים השונים בכתיבה. ההקדמה היא בעלת אופי אישי.

4. **מבוא:** במבוא יש לפרט את נושא העבודה, שאלת החקר, מטרת העבודה (מטרת המחקר), מסגרת העבודה (זמן ומקום), סקירה הספרות המקצועית והמקורות, שיטת העבודה והכלים המחקריים, פירוט מבנה העבודה.

5. **גוף העבודה:** גוף העבודה בנוי פרקים פרקים. הללו מחולקים לפרקי משנה, לסעיפים ולסעיפי משנה. על הכותב להוליך את הקורא בין דפי העבודה באופן הגיוני ומדורג מפרק לפרק. מקומו של הרקע ההיסטורי הוא, כמעט תמיד, קרוב לתחילת העבודה. לפרקי העבודה יש לתת כותרות מתאימות הנובעות מתוכן הפרקים.

6. **סיכום / מסקנות / המלצות:** בסופה של כל עבודה יובא סיכום. הסיכום יכלול מסקנות ולעתים אף המלצות. הסיכום הוא שיאה של העבודה, ועל התלמיד להציג בסיכום את מסקנותיו ואת דעתו העצמאית.

חשוב לזכור!

א. על הסיכום להיות קצר ותמציתי. אין מקום בו לסיכום חוזר ומסורבל של דברים הנאמרים בגוף העבודה.

ב. כל מסקנה צריכה להיות מבוססת על מידע שניתן בגוף העבודה.

ג. בבואך לכתוב את הסיכום היזכר/י במבוא. זכור מה הבטחת לקורא בראשית העבודה.

הסיכום חייב להתייחס להבטחות אלו. יש הכותבים את המבוא בסיום העבודה, לאחר

שדנו ודשו במקורות השונים כדבעי.

7. **נספחים:** בחלק זה יובאו פרטי מידע שונים, אשר מחמת גודלם לא ניתן לשלבם בגוף העבודה. לדוגמה: טבלות הכוללות נתונים רבים ושונים; תמונות ומסמכים ארכיוניים; ציונים ביוגרפיים וכדומה.

8. **הערות שוליים (סימוכין):** להערות השוליים שלוש מטרות עיקריות:

1. ציון המקור המדויק שממנו נלקחו העובדות או הציטוטים המובאים בגוף העבודה. יש להקפיד על

דיוק מירבי, כדי שהקורא המעוניין לעיין במקור המצוין ימצא בקלות את מבוקשו.

2. הפניית הקורא לעניינים הנדונים בעבודה במקום אחר (בהמשך העבודה או מוקדם יותר).

3. הערות תוכן. לדוגמה: פרטים ביוגרפיים על אישיות המוזכרת בגוף העבודה; הערה ארוכה יותר שלא ניתן לשלבה בגוף העבודה וכדומה.

מקום ההערות: קיימות שתי אפשרויות למיקום ההערות. האחת – ריכוז כל ההערות בסוף העבודה. השנייה – הצגת ההערות בתחתית אותו עמוד.

זיהוי ההערות: ההערות ימוספרו בגוף הטקסט בספרות עיליות: המספר יצוין בחצי רווח מעל השורה. מספר זה יובא בתחתית העמוד, במקום שבו תירשם ההערה עצמה. מספרי ההערות יהיו סידוריים לכל העבודה או לכל פרק בנפרד.

אופן רישום ההערות:

1. **רישום ספר:** שם פרטי (או קיצורו); שם משפחה, שם הספר מודגש, שם העורך (אם יש), מספר הכרך (אם יש), מקום ההוצאה, המוציא לאור, תאריך ההוצאה, מספר המהדורה באות עברית חצי שורה מעל תאריך ההוצאה, מספרי העמודים (בעברית יש לכתוב את המספר מימין לשמאל, לדוגמה: 50-56). **לדוגמה: רחל אלבוים-דרור, החינוך העברי בארץ-ישראל, כרך ב', ירושלים, תש"ן.**

2. **רישום מאמר מתוך כתב עת:** שם פרטי, שם משפחה, שם המאמר במרכאות, שם כתב העת מודגש בכתב, מספר הכרך (חודש, שנה), מספר(י) העמוד(ים). **לדוגמה: מ. אביטבול, "אמנסיפציה וארגון קהילתי בצפון-אפריקה בראשית התקופה הקולוניאלית" פעמים, 1, אביב תשל"ט. עמ' 32-39.**

3. **רישום מאמר מתוך ספר:** שם פרטי, שם משפחה, שם המאמר במרכאות, בתוך: שם העורך (אם יש), שם הספר מודגש בכתב, מספר כרכים (אם יש), מקום ההוצאה, המוציא לאור, תאריך ההוצאה, מספר הכרך, מספר/י העמוד/ים (בעברית יש לכתוב את המספר מימין לשמאל, לדוגמה: 50-56). **לדוגמה: "שטרית, תנועת ההשכלה העברית במרוקו בסוף המאה התשע-עשרה ותרומתה להתעוררות הציונית", בתוך: "בן-עמי (עורך), מחקרים בתרבותם של יהודי צפון אפריקה, ירושלים תשנ"א, עמ' 13-33.**

4. **רישום מאמר מתוך עיתון:** שם פרטי, שם משפחה, שם המאמר – במרכאות, שם העיתון (תאריך); עמוד, טור.

5. **רישום ריאיונות בעל-פה:** ריאיון עם פלוני, מקום, תאריך, נושא הריאיון. **לדוגמה: ריאיון עם יעקב פייזקוב, מקום: תל-אביב, 11/12/99, נושא הריאיון: בריחת יהודי בוכארה.**

6. **רישום חוזר של מקור:** לאחר שרשמת בפעם הראשונה את הפרטים המלאים הנוגעים למקור, יהיו ההערות הבאות שהן מאותו מקור קצרות ככל האפשר.

● **רישום חוזר של הערה עוקבת:** ראה שם, עמ' x. ובלועזית: Ibid, p. X

● **רישום חוזר של מקור לא בהערה עוקבת:** ראה לעיל הערה X, שם, עמ' 4.

7. **רישום מקור בקיצור:** לכך ישנן שתי שיטות:

1. לפני הרשימה הביבליוגרפית, המופיעה בסוף העבודה, תוצב רשימת קיצורים שבה יופיעו מקורות המוזכרים במראי המקומות שבגוף העבודה יותר משלוש פעמים, קיצור הערך המתאים להם, **לדוגמה: אלבוים, החינוך העברי = רחל אלבוים דרור. החינוך העברי בארץ-ישראל, כרך ב', ירושלים, תש"ן.**

2. ברשימה הביבליוגרפית המופיעה בסוף העבודה יצויין לפני כל ערך שם המשפחה של המחבר ושנת ההופעה. לדוגמה: אלבוים, תש"ן = רחל אלבוים דרור. החינוך העברי בארץ-ישראל, כרך ב', ירושלים תש"ן.

8. **ביבליוגרפיה:** ברשימה הביבליוגרפית יש לכלול את כל המקורות שבהם השתמשת בגוף העבודה (בהערות השוליים). יש לסדר את הרשימה על פי סדר האלפבית. ברשימה הכוללת מקורות בעברית ובלועזית רצוי להפריד את המקורות. ראשית רשום את המקורות בעברית ואחר כך את המקורות בלועזית.

אופן רישום הביבליוגרפיה: אופן רישום הביבליוגרפיה דומה למדי לאופן רישום ההערות, למעט שינויים קלים כדלהלן:

1. **רישום ספר:** שם משפחה, שם פרטי. שם הספר מודגש, שם העורך (אם יש), מספר הכרך (אם יש), מקום ההוצאה, המוציא לאור, תאריך ההוצאה, מספר המהדורה באות עברית חצי שורה מעל תאריך ההוצאה. לדוגמה: אלבוים-דרור, רחל. החינוך העברי בארץ-ישראל, כרך ב', ירושלים, תש"ן.

2. **רישום מאמר מתוך כתב עת:** שם משפחה, שם פרטי. שם המאמר במרכאות, שם כתב העת מודגש בכתב, מספר הכרך (חודש, שנה). מספר(י) העמוד(ים). לדוגמה: אביטבול, מישל. "אמנסיפציה וארגון קהילתי בצפון-אפריקה בראשית התקופה הקולוניאלית" פעמים, 1, אביב תשל"ט. עמ' 32-39.

3. **רישום מאמר מתוך ספר:** שם משפחה, שם פרטי. שם המאמר במרכאות, בתוך: שם העורך (אם יש), שם הספר מודגש בכתב, מספר כרכים (אם יש), מקום ההוצאה, המוציא לאור, תאריך ההוצאה, מספר הכרך. מספר(י) העמוד(ים). לדוגמה: שטרית, יוסף. "תנועת ההשכלה העברית במרוקו בסוף המאה התשע-עשרה ותרומתה להתעוררות הציונית", בתוך: 'בן-עמי (עורך), מחקרים בתרבותם של יהודי צפון-אפריקה, ירושלים תשנ"א. עמ' 13-33.

4. **רישום מאמר מתוך עיתון:** שם פרטי, שם משפחה, שם המאמר - במרכאות, שם העיתון (תאריך); עמוד, טור.

5. **רישום ריאיונות בעל-פה:** ריאיון עם פלוני, מקום, תאריך, נושא הריאיון. לדוגמה: ריאיון עם יעקב פיזקוב, מקום: תל-אביב, 11/12/99, נושא הריאיון: בריחת יהודי בוכארה.

6. **רישום מקור מהאינטרנט:** שם משפחה של המחבר, שם פרטי, שם הסעיף או כותרת המשנה, בתוך: האתר או תת-האתר באינטרנט, שם בעל האתר (מוסד, אדם פרטי) המפרסם את המאמר, תאריך (אם יש), כתובת האתר.

7. **מפתח (אינדקס):** אם עבודתך ארוכה ויש בה שמות של אנשים, מקומות או עניינים במספר רב, כדאי לצרף מפתח שמות או מפתח עניינים. אפשר לאחד מפתחות אלה יחד. במפתח יש לסדר את הפריטים על פי סדר האלפבית. לכל פריט במפתח יש לציין את העמוד או העמודים שבהם הוא נזכר.

9. מספור העמודים:

1. העמודים ימוספרו מראשית העבודה ועד סופה.

2. יש לציין במספרים את הלוחות, את המפות ואת התמונות בנוסף לשמם.

נספח: רשימת נושאים מומלצים לעבודות חקר ברמת העמקה וברמה אקדמית

הציונות בארצות האיסלאם, העפלה עלייה וקליטה

1. השתקפות הפעילות הציונית בספרותם של יוצאי ארצות האיסלאם:

יצירות לדוגמה:

- סמי מיכאל, "סופה בין הדקלים".
- אלי עמיר, "תרנגול כפרות", "מפריח היונים".
- אלבר ממי, "נציב המלח".

ניתן לכתוב על כל יצירה ספרותית אחרת של יהודי ארצות האיסלאם (לאו דווקא פרוזה, ניתן לכתוב בנושא זה גם על שירה). למשל, על פרעות תש"א בבגדאד (ה"פרהוד) ניתן למצוא בספרי השירה של הרצל חקק ("תעודה נשכחת" 1987), בלפור חקק ("ואז בקץ היוחסין", 1987), יחזקאל מוריאל ("מתק אתמולים" 1989) ויוסי עוזר ("סילאן טהור" 1988). יצירות כגון אלו ניתן לאתר בספרו של י' בצלאל, כתבי סופרים יהודיים ספרדים ומזרחים בלשונות יהודיות וזרות, תל-אביב, תשמ"ב.

2. עבודה המבוססת על ריאיונות:

עבודה המבוססת על ריאיונות עם פעילים ציוניים, או פעילי עלייה או פעילים חברתיים. נושא העבודה ייבחר על-ידי התלמיד, בהתאם לנושאים שעלו במהלך הריאיונות.

נושאים לדוגמא: מקומם של היהודים יוצאי מרוקו בתנועות מחאה חברתיות משנות ה-50 ועד היום. לצורך עבודה זו יש לאתר אנשים שהשתתפו באירועי ואדי סאליב בשנות ה-50, או שהיו חברים בתנועת הפנתרים השחורים למשל ולראיין אותם בהתאם לשאלת המחקר.

נושא נוסף: פרשת תימני הכינרת. בעבודה זו אין להסתפק במקורות ראשוניים. חשוב להצליב מקורות אלו עם המקורות המשניים.

3. עבודה המבוססת על עיון בעיתונות של התקופה:

בעבודה זו ניתן להתבסס על: עיתונות יהודית של התקופה ("הצפירה", "המליץ", "הלבנון" ואחרים). ניתן לכתוב עבודה שנושאה - בחינת השתקפות היחס ליהודי אחת מארצות האיסלאם, או מספר ארצות, בעיתונות היהודית של התקופה. עיתונות של יהודי ארצות האיסלאם בהתאם לארצות השונות. דרך עיתונות זו ניתן לבחון את יחסם של היהודים באחת מארצות האיסלאם או ביותר מארץ אחת לציונות ולתנועה הציונית העולמית.

עיתונות ישראלית: בחינת השתקפות היחס ליהודי ארצות האיסלאם בעיתונות הישראלית (בעיקר בשנת הקמת המדינה ולאחריה). בעבודה זו ניתן לבחון גם את היחס לעולים מארצות אלו ואת קשיי הקליטה שלהם.

עיתונות ערבית מקומית (לתלמידים קוראי ערבית): דרך עיתונות זו ניתן לבחון את יחס החברה הערבית המקומית לציונות וליהודים בארצות האיסלאם בכלל).

4. עבודה המבוססת על ספרות רבנית או על ספרות השאלות והתשובות (שו"תים):

נושא העבודה: יחסם של הרבנים אל תהליכי המודרניזציה של הקהילות, אל הציונות או אל העלייה לארץ-ישראל, כפי שהיא משתקפת בספרות רבנית, בשו"תים או במסמכים אחרים, שנכתבו על-ידי הרבנים בקהילות השונות.

5. עבודה המבוססת על מחקר משווה לגבי הפעילות הציונית בארצות השונות:

נושאים למחקר משווה:

א. דפוסי הפעילות וההתארגנות הציונית.

ב. מקומה של הציונות במסגרת החברה היהודית והעולמית.

ג. ההעפלה או העלייה מארצות אלו.

ד. אישים בולטים בפעילות.

ה. יחסם של הערבים אל הפעילות הציונית.

6. עבודה המבוססת על ספרי זיכרונות של עולים, פעילים ציוניים, או פעילי עלייה בארצות השונות.

7. עבודה המבוססת על ידיעונים סטטיסטיים של העליות לפי הארצות השונות.

הווי ומנהגים בקהילה

1. עבודת מחקר משווה בנושא מנהג או טקס מסוים בקהילות השונות:

לדוגמה: עבודת מחקר משווה לגבי משחקי ילדות בקהילות ישראל השונות, מקומן של הנשים בטקסים וברפואה העממית, אמונות עממיות, טקס החתונה, מנהגי אבלות בקהילות השונות וכדומה.

2. עבודה המבוססת על תצפית משתתפת בטקס או במנהג כלשהו:

למשל, תצפית משתתפת על טקס חניה וכדומה.

חקר חפצים

בפני המעוניין להעמיק בעבודת החקר הקשורה לחפץ, שאודותיו נערך ריאיון על-פי שאלון בסיסי, עומדות מספר אפשרויות: מחקר מעמיק יותר אודות החפץ עצמו, או השוואה בין החפץ הנדון לבין חפצים אחרים. להלן הצעות לעבודת חקר חפצים:

1. מחקר אודות החפץ עצמו:

אפשר לנסות וללמוד יותר על החפץ עצמו, למשל: תפקידיו השונים, ההיסטוריה שלו, השפעות תרבותיות שונות על עיצובו, החומרים שמהם הוא עשוי, סיפורים ומיתוסים הקשורים אליו, סגולות המיוחסות לו.

2. השוואה עם חפצים אחרים

א. ניתן להשוות בין החפץ הנדון לבין חפצים שונים בעלי תפקוד זהה באותה הקהילה באותו הזמן או בתקופות שונות (למשל: השוואה בין פמוטות לשבת בעיראק בעיר מסויימת, או בערים שונות בעיראק).

ב. השוואה בין חפצים שונים בעלי תפקוד זהה בקהילות מקבילות באותו הזמן או בתקופות שונות (למשל: השוואה בין פמוטות לשבת בעיראק במאה X לבין פמוטות לשבת בכורדיסטאן או בגרמניה במאה Y, או בין פמוטות לשבת בקהילות ישראל האחרות בכלל).

ג. ניתן להשוות בין החפץ הנדון לבין חפצים דומים בחברה הסובבת הלא-יהודית ולחקור את ההסטוריה של החפץ, גלגוליו בחברות שונות, תפקידיו, חשיבותו מהיבטים שונים, היחס אליו וכדומה.

3. מחקר של חפצים שונים השייכים לאותה מערכת

למשל: חפצים נוספים שונים על שולחן השבת באותה קהילה מלבד הפמוטות, כגון: מפה לשבת, כיסוי לחלות, גביע יין ועוד).

מקורות המידע המשניים

לצורך המחקר אודות החפצים, יוכל החוקר הצעיר לאסוף מידע בביקורים בתצוגות ובתערוכות רלבנטיות. הוא יוכל לעיין בקטלוגים של תערוכות ומוזיאונים, בספרי תיעוד ומחקר למיניהם, בספרי אמנות/יהדות/היסטוריה / גיאוגרפיה ועוד.

חיבורים מדעיים של חכמי ישראל

רקע

ההתקדמות העצומה וההישגים הנפלאים בתחום המדע במאה השש-עשרה ואילך הסעירו את החשיבה האנושית ושינו את ההשקפה אודות העולם ומלואו. היו לא מעט מחכמי ישראל אשר השקפתם על פלאי העולם ודרך התנהלותם טבועה עמוק עמוק באמונתם היהודית. הם לא ראו בזה כל חידוש מלבד גילויים, והם חשבו כי הבנת לימודי הטבע מחויבת מתוך רצון "להביט אל פועל ה' ומעשהו".

ידוע ומפורסם ההיגד המיוחס לגאון רבי אליהו מוילנא (הגר"א): "כפי מה שיחסרו לאדם ידיעות בחוכמות, יחסרו לעומתן מאה ידיעות בחכמת התורה". מתוך היגד זה יש להבין שמטרת רכישת הידע המדעי מבחינת חכמי ישראל, היא להגיע לידי הבנה יותר עמוקה בחכמת התורה, ויותר מאוחר גם מתוך רצון להתייחס בפסיקותיהם לבעיות או לפתרונות הנובעים מגילויים של פלאי העולם, והם חותרים לגלות את ההבנות היותר מעמיקות של הכללים והחוקים המוטבעים בטבע ובטכנולוגיה המתפתחת.

דעותיהם של רבי יהודה הלוי (ריה"ל) ורבי משה בן מימון (הרמב"ם) על אודות החוכמות החיצוניות זכו ליתר פרסום. כך למשל, שאף ריה"ל להדגיש כי הדת הטוענת לעדיפות מבחינת האמונה תוכיח שלמותה

גם בתרבות המדעית, וכן כותב ריה"ל בכוזרי כי "שורשי כל החוכמות וכלליהן הועתקו מאיתנו אל הכשדים בראשונה ואחרי כן אל פרס ומדי, ואחרי כן אל היוונים ואחרי כן אל רומא. אך מפאת רוחק הזמן וריבוי המעתיקים לא הזכר בספר החוכמות כי הועתקו מעברית".

גם הרמב"ם האמין כי החוכמות היו מצויות בישראל בתקופה הקדומה, אולם עקב הרדיפות וגזירות השמד אבדו הספרים שעסקו בהן. על דעה זו חוזר הרמב"ם בספריו - גם במשנה תורה וגם במורה נבוכים. לפיכך פוסק הרמב"ם "שמאחר וכל אלו הדברים בראיות ברורות הם, שאין בהן דופי ואי אפשר לאדם להרהר אחריהן, אין מלחשוש בין שחיברו אותם נביאים בין שחיברו אותם האומות, שכל דבר שנגלה טעמו ונודעה אמיתתו בראיות שאין בהם דופי, אנו סומכים על זה האיש שאמרו או שלימד ועל הראיה שנתגלתה והטעם שנודע". במשך תקופות שונות הופיעו ספרים של מחברים תורניים, שהכילו ענייני מדע שונים.

כך למשל: הספר "מרכבת המשנה" לרב שלמה חלמא, הספר "תכונת השמיים" לרב רפאל הנובר, הספר "אייל משולש" לגאון רבי אליהו מוילנא (הגר"א), הספר "המשיחה והתישבורת" לרבי אברהם בר חייא, הספר "יסוד מספר" לרבי אברהם אבן עזרא ועוד.

נושאים לעבודת חקר

תחומי המדעים שבהם עסקו החיבורים התורניים היו רבים ומגוונים - אסטרונומיה ומטאורולוגיה, פיזיקה ומתמטיקה, אנטומיה ורפואה, בוטניקה וזואולוגיה וגם גיאולוגיה.

משימה נכבדה ומעניינת היא החקירה אודות חכמי ישראל אשר עסקו בזמנם היקר, שרובו ככולו הוקדש ללימודי תורת ישראל והנהגת הקהילה, גם בהבנה ובלימוד תחום מדעי אחד או יותר.

במסגרת העמקה בנושא "חכמי ישראל ויצירותיהם" אפשר לבחור ולכתוב אודות חכם אחד אשר גילה עניין בידע המדעי והתייחס אליו בצורות שונות.

מלבד השאלות והנושאים שבהם צריך לעסוק במהלך כל עבודה על גדול ישראל (כגון: רקע היסטורי, רקע משפחתי, חיבורים, הנהגות וכדומה - ראו בהרחבה ביחידה "הקהילה שלי", בפרק "חיי הדת והרוח בקהילה - גדולי ישראל וחכמיה"), בכתובה על גדול ישראל אשר עסק גם בחיבורים מדעיים, רצוי להתייחס לשאלות הבאות:

- האם חיבר חיבורים מדעיים כלשהם? באיזה נושא?
- באיזה תחום מדעי ספציפי העמיק הרב? מדוע דווקא בו?
- מה היו מקורותיו?
- מה הייתה מטרת חיבוריו אלו?
- מה הייתה סיבת התעניינותו והתעסקותו בכלל בתחום הקשור למדע?
- האם התכנים המדעיים שאותם רכש שולבו במלאכתו הפרשנית? היכן?
- לאיזה ציבור נועדה הפרשנות שלו?
- אם חיבר שו"ת (שאלות ותשובות), האם היו שו"ת הנוגעים בהיבטים מדעיים?

- האם במסגרת התכתביותיו עם חכמים אחרים (אם היו כאלה) נדונו נושאים מדעיים נטו, או נושאים הלכתיים-מדעיים.
- איך השפיעה מחויבותו של הרב למסורת היהודית ולתרבות היהודית על שילובם של תכנים מדעיים בעבודתו הפרשנית?
- מהי תפיסת עולמו באשר ליחס הגומלין בין תורה ומדע? (ניתן להשוות גם לגישות שונות הרווחות כיום, בנוגע ליחסי הגומלין בין יהדות למדע).
- מהי הדמות המצטיירת מתוך מעקב אחר חיבוריו המדעיים?
- איזה תרומה מדעית או תרומה בעלת היבט הלכתי תרם הרב שבו עוסקת העבודה?
- כיצד ניתן להעריך את תרומתו לעם היהודי, לחברת הרוב הסובבת שבה הוא חי ולאנושות בכללותה?